

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра музичного мистецтва

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

з теми: **«ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО
ВІКУ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
освітньої програми Середня освіта
(Музичне мистецтво)
спеціальності 014 Середня освіта (за
предметними спеціальностями)
предметної спеціальності 014.13
Середня освіта (Мистецтво. Музичне
мистецтво)
денної форми здобуття вищої освіти
Штифлюк Вікторія Олегівна

Керівник: Печенюк М. А., кандидат
педагогічних наук, професор, професор
кафедри музичного мистецтва

Рецензент Воєвідко Л. М., кандидат
педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри музичного мистецтва

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	8
1.1. Патріотичне виховання як педагогічна проблема.....	8
1.2. Вікові особливості учнів підліткового віку у контексті формування патріотизму.....	12
1.3. Мистецтво як засіб виховання патріотичних почуттів.....	17
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА	22
2.1. Сучасні технології та засоби виховання патріотизму у старшокласників.....	22
2.2. Зміст навчального матеріалу та форми роботи з формування патріотизму в учнів на уроках мистецтва.....	26
2.3. Результати дослідження формування патріотизму учнів підліткового віку на уроках мистецтва.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	65

ВСТУП

Актуальність теми. Патріотичне виховання підрастаючого покоління є одним із пріоритетних завдань сучасної освіти в Україні. В умовах складної соціально-політичної ситуації, військової агресії та загрози територіальній цілісності країни формування патріотизму набуває особливої значущості. Патріотизм, як моральна якість особистості, є фундаментом державності, запорукою єдності та згуртованості нації, важливим чинником соціальної стабільності та національної безпеки.

Особливої уваги потребує патріотичне виховання учнів підліткового віку, оскільки саме в цей період відбувається інтенсивне становлення особистості, формування ціннісних орієнтацій та світоглядних позицій. Підлітки характеризуються підвищеною емоційністю, вразливістю, прагненням до самоствердження та самовираження, що створює сприятливі умови для цілеспрямованого виховного впливу з метою формування патріотичних почуттів і переконань.

У контексті патріотичного виховання учнів підліткового віку важливого значення набуває музичне мистецтво. Музика як унікальний засіб емоційно-образного впливу здатна пробуджувати глибокі почуття, формувати ціннісне ставлення до історії, культури, традицій свого народу. Уроки мистецтва а також музичного мистецтва надають широкі можливості для ознайомлення учнів із національною музичною спадщиною, народними піснями, творами українських композиторів патріотичного спрямування, що сприяє вихованню любові до рідного краю, поваги до національних символів і святинь.

Незважаючи на значну увагу науковців до проблеми патріотичного виховання молоді, питання формування патріотизму учнів підліткового віку засобами мистецтва залишаються недостатньо розкритими. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних шляхів, форм і

методів патріотичного виховання підлітків на уроках мистецтва, розробки відповідного навчально-методичного забезпечення.

Вибір теми дослідження «Формування патріотизму учнів підліткового віку на уроках мистецтва» зумовлений прагненням розкрити виховний потенціал мистецтва у становленні особистості підлітка-патріота, зміст навчального матеріалу з формування патріотизму в учнів на уроках мистецтва, виявити ефективність використання сучасних технологій та засобів виховання патріотизму у старшокласників у процесі навчання, обґрунтувати доцільність використання національного художнього матеріалу з метою формування патріотичної свідомості учнів.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці методів формування патріотизму учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва та використанні сучасних технологій на уроках мистецтва.

Гіпотеза дослідження: ефективність формування патріотизму учнів зростатиме, якщо на уроках мистецтва дотримуватися послідовності, систематичності використання навчального матеріалу патріотичного змісту, використовуючи при цьому різноманітні методи роботи, сучасні технології та засоби виховання патріотизму, новаторство у викладанні.

Об'єкт дослідження: процес формування патріотизму в учнів підліткового віку на уроках мистецтва/музичного мистецтва у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: методи формування патріотизму учнів підліткового віку на уроках мистецтва з використанням сучасних технологій.

Завдання дослідження: 1. Опрацювати психолого-педагогічну, музикознавчу, методичну літературу, програми «Мистецтво», збірки педагогічного матеріалу. 2. Здійснити теоретичний аналіз проблеми патріотичного виховання учнів підліткового віку, розкрити виховний потенціал мистецтва, зокрема музичного у формуванні патріотизму у підлітків. 3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості

патріотизму учнів підліткового віку. 4. Обґрунтувати та експериментально перевірити методи формування патріотизму підлітків на уроках музичного мистецтва, ефективність використання сучасних технологій на уроках мистецтва.

Організація та база дослідження: дослідження проводилося у Кам'янець-Подільському ліцеї №16. На *першому* етапі опрацьовувалась психолого-педагогічна, музикознавча, методична література, програми «Мистецтво», збірки педагогічного матеріалу; вивчено стан проведення уроків «Мистецтво» учнів 10-11 класів; здійснювався теоретичний аналіз проблеми патріотичного виховання учнів підліткового віку, вивчався виховний потенціал мистецтва, зокрема музичного у формуванні патріотизму у підлітків; визначались об'єкт, предмет, гіпотеза та методи дослідження. На *другому* етапі проводився констатувальний експеримент, на основі чого досліджувалось ставлення учнів до музичного мистецтва, використанням творів патріотичного змісту; визначались обізнаність та зацікавленість учнів з творами патріотичного змісту, критерії, показники та рівні сформованості патріотизму учнів підліткового віку. Проводився формувальний експеримент, здійснювалося і перевірка ефективності впровадження методів з формування патріотизму підлітків на уроках музичного мистецтва та ефективність використання сучасних технологій на уроках мистецтва. На *третьому* етапі здійснювалась інтерпретація даних, здобутих у ході дослідно-експериментальної роботи; узагальнювались результати дослідження здійснювалося літературне оформлення дипломного проекту.

Практична значущість дослідження полягає у розробці та впровадженні ефективних методів щодо патріотичного виховання учнів підліткового віку на уроках мистецтва, які можуть бути використані вчителями, класними керівниками, організаторами виховної роботи в закладах загальної середньої освіти.

Методи дослідження. У процесі написання магістерської роботи була використана система загальнонаукових та спеціальних емпіричних і

теоретичних методів дослідження. Також використовувалися такі емпіричні методи, як опис, порівняння та узагальнення.

Апробація результатів дослідження здійснювалися безпосередньо у процесі педагогічної практики у Кам'янець-Подільському ліцеї №16 Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області 1-3 ступенів. За результатами дослідження здійснено такі **публікації**: «Музичне мистецтво як засіб виховання патріотичних почуттів учнівської молоді». Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Випуск 19. Електронне видання. 2025. С. 38-41. <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-studentiv/> URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9147>; «Виховання патріотичних почуттів учнівської молоді засобами музичного мистецтва». Наукові праці студентів та магістрантів мистецьких спеціальностей Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [Електронний ресурс] / [редкол. : В. Лабунець (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. XVIII. С. 221-225. <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/9211/Zbirnyk-nauk.-prats-stud.-mystetskykh-spetsialnostei-K-PNU-Vyp.XVIII.pdf?sequence=3&isAllowed=y>; «Вокально-хорова шевченкіана у творах українських композиторів. Наукові праці студентів та магістрантів мистецьких спеціальностей Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [Електронний ресурс] / [редкол.: В. Лабунець (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. С. 265-270. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789>; «Роль вчителя музичного мистецтва у формуванні національної свідомості учнів. Збірник наукових праць студентів і магістрантів мистецьких спеціальностей педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. XVI. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друк-Сервіс», 2023. С. 184-191; «Україноспів як засіб формування

патріотизму підлітків на уроках мистецтва. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 4-6 лютого 2025 р. / ГО «Центр української пісні «Народна філармонія», обласний методичний кабінет навчальних закладів мистецтва та культури Полтавської ОВА / Відп. ред. Н.В. Сулаєва, упор. Р. Лоцман. Корсунь-Шевченківський: ФОП Майдаченко І. С. 2025. С. 107-110. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Сертифікат <http://poltavametod.tilda.ws>. Збірник https://drive.google.com/file/d/1u_N6SivNrdQm7bVKIOqznnY0VN-wCzi_/view?usp=drive_link. Подяка

<https://drive.google.com/file/d/1tWG2Lrqt2uPiZLRqoEUjHQAThowx0FUX/view?usp=sharing>. Загалом опубліковано 6 статей.

У якості солістки взяла участь у мистецьких конкурсах: Обласному культурно-мистецькому проєкті «Шевченко 4.5.0.», присвяченому 210 річниці від дня народження Кобзар, травень, 2024 Хмельницький (дипломантка); V Всеукраїнському музичному конкурсі «MusicUniFest-2022 – ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА» (18-19 травня 2022 р., м. Кам'янець-Подільський (лауреатка II ступеня); Міжнародному двотуровому фестивалі-конкурсі мистецтв «Свято Весни 2024», м. Берлін, Німеччина, 20-25.03.2024 (лауреатка I ступеня). Також виступала з доповідями на наступних конференціях: I Міжнародній науково-практичній конференції: «Україноспів: від традиції до сучасності» (лютий, 2025, Полтава); II Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Актуальні питання сучасної освіти в Україні: виклики та перспективи. До 65-річчя педагогічного факультету», яка відбудеться (листопад, 2025, Кам'янець-Подільський).

Структура роботи зумовлена метою і завданнями дослідження, складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (65 найменувань). У роботі використано 31 таблиця, 8 діаграм, 3 додатки. Основний зміст викладено на 60-ти сторінках, загальний обсяг роботи складає 69 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Патріотичне виховання як педагогічна проблема

Патріотичне виховання є одним із найактуальніших напрямів виховної роботи в сучасній українській школі. В умовах російсько-української війни, яка триває з 2014 року, формування патріотизму набуває особливої значущості. Патріотизм виступає фундаментом національної ідентичності, запорукою єдності та згуртованості українського народу перед викликами воєнного часу.

Патріотизм також можна розглядати як складне інтегральне особистісне новоутворення, що характеризується відданістю і любов'ю людини до своєї Батьківщини, усвідомленням нерозривного зв'язку з її долею. Це своєрідний духовно-моральний стрижень особистості, який визначає її ціннісні орієнтири, життєву позицію, поведінку та діяльність. Патріотизм передбачає гордість за матеріальні і духовні здобутки свого народу, своєї Батьківщини, бажання зберегти її характерні особливості, культурні надбання та захистити інтереси своєї громади, народу в цілому.

У філософсько-педагогічному аспекті патріотизм трактується як суспільно-моральна цінність, що відображає ставлення особистості до Батьківщини та виступає регулятором поведінки людини. Патріотизм включає в себе різні духовні почуття, насамперед почуття любові, вірності, відповідальності перед своєю країною, готовність служити її інтересам та здатність цілеспрямовано і систематично працювати задля її розквіту і могутності. Отже, патріотизм – це не лише почуття, а й світоглядна позиція та спосіб діяльності особистості в інтересах процвітання своєї Батьківщини.

Дослідженню проблеми патріотичного виховання присвячено праці багатьох вітчизняних учених. О. Жаровська розглядає освітнє середовище педагогічного університету як вагомий чинник патріотичного виховання молоді. На її думку, саме освітнє середовище закладу вищої освіти має

потужний потенціал для формування патріотичних якостей майбутніх учителів, які згодом транслюватимуть ці цінності своїм учням [14, с. 51].

Патріотичне виховання є складним і багатоаспектним процесом, спрямованим на формування у підростаючого покоління любові до Батьківщини, національної свідомості, готовності до виконання громадянського обов'язку. Цей процес передбачає цілеспрямовану взаємодію педагогів та учнів, створення відповідних умов для інтеріоризації патріотичних цінностей, розвитку патріотичних почуттів і переконань.

Патріотизм можна трактувати як суспільно-моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та виявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до своєї Батьківщини [19, с. 134]. Це одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, готовність діяти в інтересах країни та постати на її захист у разі необхідності.

У своєму дослідженні С. Долецька наголошує, що патріотичне виховання учнівської молоді доцільно здійснювати у процесі красзнавчої роботи. Залучення учнів до вивчення історії, культури, природи рідного краю сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до малої батьківщини, усвідомленню своєї приналежності до української нації [12].

Патріотизм є інтегративною якістю особистості, яка виявляється в любові до Батьківщини, відданості своєму народові, готовності відстоювати національні інтереси. А. Максютюв трактує патріотизм як моральний принцип, соціально-моральне почуття, яке включає любов до Вітчизни, повагу до її історичного минулого, дбайливе ставлення до національних традицій, обрядів, символіки [19, с. 133].

На думку В. Кульчицького, патріотизм є своєрідним фундаментом громадянської спрямованості особистості, що визначає її життєву позицію та впливає на ціннісну орієнтацію, поведінку та діяльність людини [5, с. 28]. Це усвідомлення кожною особистістю власної причетності до своєї нації, її

історії, культури, традицій, а також відповідальність за долю Батьківщини та готовність служити її інтересам. Патріотичне виховання ґрунтується на національних і загальнолюдських цінностях, передбачає формування ціннісного ставлення особистості до своєї Батьківщини, народу, держави. У контексті військової агресії з боку Російської Федерації патріотичне виховання спрямоване на консолідацію українського суспільства, зміцнення обороноздатності країни, розвиток волонтерського руху, підтримку воїнів-захисників України.

С. Волошин обґрунтовує доцільність використання засобів музейної педагогіки у патріотичному вихованні учнів початкової школи. Музейний простір володіє унікальними можливостями для долучення школярів до національної історико-культурної спадщини, формування шанобливого ставлення до музейних пам'яток, розвитку інтересу до минулого свого народу [6, с. 47]. Ефективність патріотичного виховання значною мірою залежить від створення відповідного освітнього середовища, насиченого національно-патріотичним змістом. Це передбачає використання потенціалу навчальних предметів, організацію позаурочної виховної роботи, залучення учнів до активної участі в суспільно корисних справах, волонтерській діяльності. Патріотичне виховання має здійснюватися систематично і послідовно, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей школярів. Значну роль у цьому процесі відіграє особистість учителя, його власна громадянська позиція, здатність бути прикладом для своїх вихованців. Педагог має створювати атмосферу діалогу, взаєморозуміння, підтримки патріотичних ініціатив учнів.

В. Кульчицький, досліджуючи теорію і практику патріотичного виховання в школах України в період з 1945 по 2019 рр., зазначає, що цей процес завжди віддзеркалював суспільно-політичні реалії, домінуючу ідеологію, ціннісні орієнтири конкретної історичної епохи. Водночас учений наголошує на необхідності збереження і творчого переосмислення позитивного досвіду патріотичного виховання минулих років [17, с. 186].

Патріотичне виховання має ґрунтуватися на принципах гуманізму, демократизму, зв'язку з життям, опори на позитивне в людині. Воно покликане формувати у підростаючого покоління активну громадянську позицію, готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України, примножувати її славу і могутність своїми здобутками. У сучасних реаліях війни патріотичне виховання передбачає формування шанобливого ставлення до захисників України, вшанування пам'яті полеглих героїв, допомогу пораненим і родинам загиблих воїнів. Школа має активно долучатися до волонтерських акцій, заходів із підтримки воїнів, сімей переселенців, жителів постраждалих регіонів.

Ключові аспекти патріотичного виховання відображені в низці нормативно-правових документів: Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), Стратегії національно-патріотичного виховання (2019), Програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2014). Ці документи визначають мету, завдання, принципи, основні напрями патріотичного виховання в освітньому просторі України.

Таким чином, патріотичне виховання є пріоритетним завданням сучасної української школи в умовах військової агресії проти нашої держави. Воно спрямоване на формування у підростаючого покоління любові до Батьківщини, національної свідомості, готовності до виконання громадянського обов'язку. Ефективність патріотичного виховання залежить від комплексного використання різноманітних форм і методів роботи, створення відповідного освітнього середовища, особистого прикладу педагогів. Актуальність проблеми патріотичного виховання підростаючого покоління посилюється викликами воєнного часу, необхідністю консолідації українського суспільства навколо ідеї захисту Батьківщини, відстоювання національних інтересів. Школа як важливий соціальний інститут має забезпечувати цілеспрямоване формування патріотизму, використовуючи потенціал освітнього процесу та позаурочної діяльності.

1.2. Вікові особливості учнів підліткового віку у контексті формування патріотизму

Підлітковий вік є одним із найважливіших етапів становлення особистості, формування ціннісних орієнтацій та світоглядних позицій. Саме в цей період відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості, пошук власної ідентичності, прагнення до самоствердження та самореалізації. Ці особливості зумовлюють сензитивність підліткового віку для цілеспрямованого патріотичного виховання.

Досліджуючи проблему національно-патріотичного виховання підлітків, наголошується на необхідності врахування їхніх вікових особливостей. Підлітки характеризуються підвищеною емоційністю, чутливістю до соціальних впливів, прагненням до самостійності та незалежності. Водночас вони потребують підтримки, розуміння та визнання з боку дорослих, насамперед педагогів [7, с. 8].

Формування патріотизму в учнів підліткового віку передбачає врахування їхніх когнітивних, емоційних та поведінкових особливостей. Підлітки здатні до абстрактного мислення, рефлексії, критичного аналізу інформації. Вони прагнуть до розширення знань про історію, культуру, традиції свого народу, виявляють інтерес до суспільно-політичних подій, активно шукають відповіді на смисложиттєві питання.

Аналізуючи сутність та основні компоненти патріотизму старших підлітків, виокремлюють когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний складники. Когнітивний компонент передбачає наявність знань про історію, культуру, національні символи України, розуміння сутності патріотизму. Емоційно-ціннісний компонент охоплює почуття любові до Батьківщини, гордості за свій народ, повагу до національних традицій. Діяльнісний компонент виявляється в готовності відстоювати інтереси України, брати активну участь у суспільно корисній діяльності [8, с. 124].

Підлітковий вік характеризується посиленням потреби в спілкуванні, самоствердженні в референтній групі однолітків. Підлітки прагнуть до визнання, схвалення своїх дій і вчинків з боку ровесників. Ця особливість має бути врахована в процесі патріотичного виховання через організацію колективних справ, проєктної діяльності, волонтерських акцій, які згуртовують учнівський колектив навколо спільних цінностей.

Досліджуючи проблему формування національної ідентичності підлітків, наголошується на ключовій ролі взаємодії школи та сім'ї в цьому процесі. Саме узгоджені виховні впливи педагогів і батьків здатні забезпечити ефективність патріотичного виховання, сприяти інтеріоризації підлітками патріотичних цінностей [3, с. 20; 1, с. 191].

Варто зазначити, що підлітки вирізняються прагненням до самовираження, пошуком шляхів реалізації своїх здібностей і талантів. Залучення учнів до різноманітних форм позаурочної діяльності патріотичного спрямування (творчих конкурсів, фестивалів, спортивних змагань, тематичних квестів) дозволяє задовольнити їхні потреби в самореалізації, сприяє розвитку лідерських якостей, формуванню активної громадянської позиції.

Обґрунтовується значущість музичного мистецтва як засобу патріотичного виховання школярів. Емоційна насиченість, змістове багатство музичних творів здатні впливати на почуття і переживання підлітків, пробуджувати інтерес до національної культури, формувати ціннісне ставлення до мистецької спадщини свого народу [33, с. 24].

Підлітки характеризуються підвищеною сприйнятливістю до соціальних впливів, прагненням наслідувати приклад значущих дорослих. У зв'язку з цим особливої ваги набуває особистість педагога, його власна громадянська позиція, здатність бути взірцем для своїх вихованців. Учитель має демонструвати патріотизм не лише словами, а й конкретними діями, вчинками, залучаючи підлітків до активної суспільно корисної діяльності.

У контексті російсько-української війни патріотичне виховання підлітків набуває особливої гостроти й актуальності. Підлітки мають усвідомлювати виклики й загрози, які постали перед нашою державою, розуміти необхідність захисту суверенітету й територіальної цілісності України. Педагоги повинні сприяти формуванню в учнів стійкої проукраїнської позиції, готовності відстоювати національні інтереси, протидіяти ворожій пропаганді [17, с. 194].

Для кращого розуміння вікових особливостей підлітків у контексті патріотичного виховання доцільно розглянути класифікацію типів школярів за рівнем сформованості патріотизму. У таблиці 1.1 представлено характеристику трьох типів підлітків залежно від прояву патріотичних якостей.

Як бачимо з таблиці, активно-патріотичний тип підлітків характеризується глибокими знаннями про історію та культуру України, стійкими патріотичними переконаннями, активною громадянською позицією. Такі учні усвідомлюють свою відповідальність за долю країни, готові відстоювати її інтереси, брати участь у суспільно корисних справах. Для ситуативно-патріотичного типу властиві поверхові знання, нестійкість патріотичних переконань, ситуативний прояв громадянської активності. Пасивно-патріотичний тип учнів має фрагментарні знання, не виявляє чітких патріотичних переконань, уникає участі в суспільно значущій діяльності.

Урахування цих типологічних відмінностей дозволяє педагогам диференціювати виховні впливи, добирати оптимальні форми і методи роботи з підлітками різних типів. Для активно-патріотичного типу доцільно створювати умови для реалізації лідерського потенціалу, залучати до організації патріотичних заходів, волонтерської діяльності. Ситуативно-патріотичний тип потребує систематичної роботи з поглиблення знань, розвитку стійких патріотичних переконань через дискусії, диспути, зустрічі з учасниками бойових дій. Робота з пасивно-патріотичним типом має спрямовуватися на пробудження інтересу до національних цінностей,

стимулювання громадянської активності через доручення, проєктну діяльність.

Таким чином, урахування вікових особливостей підлітків є неодмінною умовою ефективності патріотичного виховання. Педагоги мають створювати сприятливе освітнє середовище, насичене патріотичним змістом, використовувати потенціал навчальних предметів і позаурочної діяльності для формування патріотичної свідомості учнів. Доцільно забезпечувати активну участь підлітків у різноманітних формах патріотичної роботи, сприяти задоволенню їхніх потреб у самореалізації та самоствердженні.

Патріотичне виховання підлітків має ґрунтуватися на принципах системності, послідовності, емоційності, зв'язку з життям. Необхідно враховувати індивідуальні відмінності учнів, рівень сформованості їхніх патріотичних якостей, використовувати особистісно орієнтований підхід. Особливої уваги потребують підлітки з пасивно-патріотичним типом, які вимагають додаткових стимулів і мотивації [14, с. 53].

У реаліях війни, інформаційних викликів і загроз патріотичне виховання покликане формувати в підлітків відданість українській державі, усвідомлення своєї приналежності до української нації, готовність до захисту Батьківщини. Школа у взаємодії із сім'єю та громадськістю має забезпечувати становлення підлітків як свідомих громадян-патріотів, здатних розбудовувати суверенну, демократичну, правову державу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні та експериментальній перевірці ефективності інноваційних форм і методів патріотичного виховання підлітків, створенні навчально-методичного забезпечення для організації виховної роботи в закладах загальної середньої освіти. Актуальним напрямом є також вивчення зарубіжного досвіду патріотичного виховання молоді та можливостей його адаптації до українських реалій.

1.3. Мистецтво як засіб виховання патріотичних почуттів

Мистецтво в цілому і живопис зокрема є потужними засобами патріотичного виховання, оскільки здатні емоційно впливати на особистість, пробуджувати почуття любові до рідної землі, гордості за свій народ. Художники різних епох у своїх творах оспівували красу рідного краю, звеличували героїчне минуле, відображали народний побут, звичаї та традиції. Зокрема, видатний український живописець Тарас Шевченко у своїх полотнах майстерно передавав колорит української природи, тонко відчував її красу і неповторність («Селянська родина», «Катерина», «Київ з-за Дніпра»).

Особливе місце в контексті патріотичного виховання належить баталістичному жанру, який прославляє героїзм та відвагу захисників Вітчизни. Яскравим представником цього жанру в українському мистецтві є Микола Самокиш, автор численних полотен, присвячених військовій звитязі козацтва («Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким», «Бій Богуна з Чарнецьким під Монастирищем», «Похід козаків»). Через динамічні, експресивні композиції художник розкриває незламний дух українського воїнства, його прагнення до свободи і незалежності.

Чимало творів українських митців присвячено темі козацтва як символу національно-визвольної боротьби та уособленню найкращих рис українського народу. Зокрема, І. Їжакевич у картинах «Засідка козаків», «Гетьман Сагайдачний», «Кодацький похід» із етнографічною точністю відтворює козацький побут, військові походи, славетні битви. Ці полотна пробуджують інтерес до героїчних сторінок минулого, виховують почуття національної гідності та патріотизму.

У живописних роботах майстрів пейзажного жанру знайшла відображення любов до рідної природи, захоплення її неповторною красою. Наприклад, С. Васильківський у своїх пейзажах («Козача левада», «Отара в степу», «Ранок. Отара в дорозі») поетично змальовує безмежні українські степи, тихі річки, затишні куточки сільської природи. Його картини сповнені

ліризму та ніжності, вони пробуджують почуття єднання з рідною землею, бажання милуватися її красою та берегти її.

Варто згадати і твори монументального мистецтва, які увічнюють пам'ять про визначні історичні події та видатних особистостей. Наприклад, мозаїчне панно «Україна скіфська, Україна антична, Україна Київська» у Національному художньому музеї України, створене Степаном Кириченком, в алегоричній формі розповідає про витoki та становлення української державності. А пам'ятник Т. Шевченку в Харкові роботи М. Манізера не лише вшановує великого поета, а й символізує незламність українського духу, вірність заповітам Кобзаря.

Музичне мистецтво є потужним засобом виховного впливу на особистість, здатним формувати світогляд, ціннісні орієнтації, моральні якості людини. Завдяки своїй емоційній природі, музика безпосередньо звертається до почуттів і переживань, пробуджує глибокі емоційні відгуки. Саме тому музичне мистецтво має значний потенціал у вихованні патріотичних почуттів підростаючого покоління.

Патріотичне виховання засобами музичного мистецтва передбачає цілеспрямоване формування любові до Батьківщини, поваги до національних традицій, культурної спадщини свого народу. Музика, як універсальна мова людства, здатна передавати глибинні смисли, ідеї, настрої, виступати носієм національної ідентичності. Через музичні твори відбувається долучення до духовних цінностей, історичної пам'яті, культурних надбань нації.

Музичне мистецтво має унікальну здатність впливати на емоційну сферу особистості, збагачувати духовний світ, формувати ціннісне ставлення до навколишньої дійсності. Залучення учнів до кращих зразків національної музичної культури сприяє вихованню патріотичних почуттів, усвідомленню своєї приналежності до українського народу [33, с. 15].

Музичний репертуар, спрямований на патріотичне виховання, охоплює широкий спектр творів: народні пісні, думи, марші, гімни, твори сучасних композиторів. Особливе місце належить народнопісенній творчості, яка є

втіленням національного духу, відображенням історичної долі народу. Українські народні пісні різних жанрів (козацькі, стрілецькі, повстанські, ліричні) виховують любов до рідної землі, повагу до героїчного минулого, формують національну свідомість.

Патріотичний потенціал мають також твори українських композиторів-класиків (М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового та ін.), які звертались до національної тематики, опрацьовували фольклорні джерела, утверджували своєю творчістю українську ідентичність. Їхні хорові, вокальні, інструментальні композиції сповнені глибокого патріотичного змісту, виховують почуття гордості за свій народ, його музичну спадщину.

Процес патріотичного виховання засобами музичного мистецтва передбачає використання різноманітних форм і методів роботи. Провідну роль відіграє активна музична діяльність учнів: хоровий спів, гра на музичних інструментах, рухова імпровізація під музику. Колективне виконання патріотичних творів згуртовує учнівський колектив, формує почуття єдності, взаємопідтримки, спільної відповідальності за долю країни [23, с. 42].

Ефективними формами патріотичного виховання на уроках музичного мистецтва є тематичні музичні бесіди, дискусії, диспути, присвячені історії створення патріотичних пісень, їх ролі в житті народу. Доцільно проводити інтегровані уроки, на яких поєднується музика з поезією, живописом, хореографією, що дозволяє всебічно розкрити патріотичний зміст творів [22, с. 201].

Значний виховний потенціал мають позаурочні форми музичної діяльності: конкурси патріотичної пісні, фестивалі, концерти до державних свят і пам'ятних дат. Участь школярів у таких заходах не лише розвиває їхні музичні здібності, а й виховує почуття патріотизму, формує активну життєву позицію.

Народне мистецтво, зокрема музичний фольклор, є невичерпним джерелом патріотичного виховання молоді. Українські народні пісні різних

жанрів відображають національний характер, ментальність, історичну пам'ять народу. Через фольклорні зразки відбувається прилучення дітей до традицій, звичаїв, моральних цінностей українців. Використання народнопісенної творчості на уроках музичного мистецтва сприяє формуванню національної свідомості, любові до рідного краю [20, с. 122].

Доцільно застосовувати також інноваційні методи патріотичного виховання: флешмоби, квести, музичні проєкти. Такі інтерактивні форми роботи дозволяють учням проявити творчу ініціативу, самостійність, згуртуватись навколо спільної патріотичної ідеї. Наприклад, створення музичних відеороликів патріотичного змісту, флешмоби з виконанням державного гімну, тематичні квести з використанням QR-кодів тощо.

У процесі патріотичного виховання важливо забезпечити наступність між урочною та позаурочною музичною діяльністю учнів. Патріотичні цінності, знання і навички, здобуті на уроках, мають знаходити своє практичне застосування в позакласній роботі, конкурсах, концертах, фестивалях патріотичного спрямування. Лише за умови систематичного і комплексного підходу можна досягти стійких результатів у вихованні свідомих громадян-патріотів [15, с. 25].

Суттєвим чинником ефективності патріотичного виховання засобами музичного мистецтва є особистість учителя, його професійна майстерність, громадянська позиція. Педагог має бути носієм патріотичних цінностей, власним прикладом надихати учнів на пізнання національної культурної спадщини, служіння Батьківщині. Він повинен уміти розкрити патріотичний зміст музичних творів, емоційно захопити школярів, спонукати їх до роздумів і співпереживання. Не менш важливими є і виконавські вміння вчителя: виразне виконання патріотичних пісень, диригування хором, гра на музичному інструменті.

Для кращого розуміння виховного потенціалу музичного мистецтва в аспекті патріотичного виховання розглянемо основні напрями використання

музики в освітньому процесі. У таблиці 1.2 представлено характеристику ключових напрямів патріотичного виховання засобами музичного мистецтва.

Як видно з таблиці, кожен напрям патріотичного виховання має свою специфіку, але всі вони спрямовані на формування патріотичної свідомості, національної ідентичності, любові до рідного краю засобами музичного мистецтва. Хоровий спів розвиває почуття єдності, згуртованості; слухання музики збагачує духовний світ, виховує розуміння і повагу до національної культурної спадщини. Гра на українських народних інструментах долучає до національних традицій, а музично-ритмічні рухи відображають зв'язок музики з народними танцями, хороводами. Творча музична діяльність дозволяє учням виразити свої патріотичні почуття і переконання в процесі створення власних композицій, імпровізацій [15, с. 26]. Варто зазначити, що всі напрями патріотичного виховання засобами музичного мистецтва взаємопов'язані і взаємодоповнюють один одного. Їх комплексне використання в освітньому процесі забезпечує цілісність і системність виховних впливів, формує в учнів стійкі патріотичні якості й переконання.

Таким чином, музичне мистецтво є дієвим засобом виховання патріотичних почуттів підростаючого покоління. Завдяки своїй емоційній природі, здатності впливати на духовний світ особистості, музика формує ціннісне ставлення до Батьківщини, її історії, культури, народу. Використання кращих зразків національної музичної спадщини, творів патріотичного змісту, різноманітних форм і методів музичної діяльності сприяє вихованню свідомих громадян-патріотів. Запорукою успішного патріотичного виховання засобами музичного мистецтва є професійна майстерність педагога, його вміння розкрити патріотичний потенціал музичних творів, емоційно захопити учнів, спонукати їх до активної творчої діяльності. Не менш важливою є систематичність і послідовність виховної роботи, забезпечення єдності урочної та позаурочної музичної діяльності школярів.

Перспективними напрямками подальших досліджень є створення навчально-методичного забезпечення патріотичного виховання засобами музичного мистецтва, розроблення інноваційних форм і методів роботи з використанням інформаційних технологій, мультимедійних засобів. Актуальним є також вивчення зарубіжного досвіду використання музики у патріотичному вихованні та можливостей його адаптації до українських реалій.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

2.1. Сучасні технології та засоби виховання патріотизму у старшокласників

Підлітковий вік є періодом активного самовизначення та формування особистісних цінностей. Учні 10-11 класів часто перебувають у пошуку власної ідентичності, прагнуть відокремити себе від батьків та соціальних стереотипів. У цьому віці особливо важливо спрямовувати їхню увагу на національні цінності, адже формування патріотичних переконань у старшокласників стає більш усвідомленим і стійким. Психологічна готовність підлітків до обговорення історичних та культурних подій дозволяє ефективно залучати їх до навчальних та позакласних заходів [2, с. 337].

Особливістю старшокласників є прагнення до самовираження та активної участі у колективних проєктах. Використання музичного мистецтва як інструменту патріотичного виховання дозволяє поєднати емоційне переживання з отриманням знань про національну культуру. Музика пробуджує почуття гордості за свою країну, формує емоційний зв'язок із історією та національними символами.

Важливо враховувати також те, що підлітки цього віку схильні до критичного мислення. Тому під час уроків музичного мистецтва варто стимулювати дискусії, аналізувати тексти пісень та музичні твори, що відображають патріотичні мотиви. Це сприяє формуванню свідомого

ставлення до національних цінностей і розвитку внутрішньої мотивації до патріотичного самовдосконалення [9, с. 30].

Сім'я є першим середовищем, де підліток отримує базові уявлення про національну ідентичність та культурні традиції. Діти, які з раннього віку залучені до сімейних святкувань національних свят, читання історичних творів та прослуховування української музики, частіше демонструють високу мотивацію до вивчення рідної культури. Роль батьків у патріотичному вихованні важко переоцінити, адже вони формують перший емоційний і ціннісний досвід, який підліток переносить у шкільне середовище. Соціальне середовище, до якого належить школа, друзі та позашкільні гуртки, також має суттєвий вплив на формування патріотичних цінностей. Учні підліткового віку активно сприймають інформацію через колективні взаємодії, тому участь у музичних ансамблях, хорових колективах та культурних проєктах створює позитивний досвід патріотичного співжиття [13, с. 40].

Особливо ефективним є поєднання сімейного та шкільного впливу. Коли батьки та педагоги працюють узгоджено, підліток отримує комплексну підтримку у розвитку національної свідомості. Такий підхід дозволяє виховувати не лише знання про країну, а й внутрішнє почуття гордості та відповідальності за її майбутнє.

Національна ідентичність виступає важливим чинником формування цілісного світогляду підлітка. Вона допомагає визначити особистісні цінності, моральні орієнтири та соціальні пріоритети. У 10-11 класах учні здатні усвідомлено аналізувати історичні події та культурні явища, порівнювати їх із сучасністю та робити власні висновки про значення національної спадщини.

Музичне мистецтво сприяє зміцненню національної ідентичності через емоційне сприйняття культурних символів. Наприклад, українські народні пісні або твори сучасних композиторів можуть викликати сильні емоційні переживання, які підкріплюють усвідомлення належності до своєї нації. Це

створює базу для формування позитивного ставлення до своєї культури та активної громадянської позиції [4, с. 153].

Важливо враховувати, що національна ідентичність формується не лише через знання, а й через особистісний досвід. Участь у музичних заходах, концертах і тематичних проєктах дозволяє підліткам відчувати свою причетність до історії та культури країни, що зміцнює їхній патріотичний світогляд. Мотивація старшокласників до вивчення національної культури багато в чому визначається цікавими та інтерактивними формами навчання. Вивчення історії та музики рідного краю через уроки мистецтва дає змогу поєднати теоретичні знання з практичними навичками, що підвищує зацікавленість учнів [16, с. 70].

Одним із ефективних інструментів є використання таблиць для систематизації знань. Наприклад, можна представити порівняльний аналіз різних видів українських пісень, їх походження та соціокультурне значення. Такі таблиці допомагають учням систематизувати матеріал і наочно бачити культурне багатство своєї країни.

Таблиця 2.1.

Важливим аспектом є також емоційне підкріплення знань. Коли учні відчують особисту значущість матеріалу, вони більш активно беруть участь у творчих завданнях, музичних конкурсах та тематичних заходах, що підвищує їхню внутрішню мотивацію до пізнання історії та культури рідного краю.

Патріотизм є важливою складовою процесу особистісного самовизначення підлітка. Старшокласники активно шукають своє місце в суспільстві, визначають власні цінності та пріоритети. Усвідомлення належності до своєї нації допомагає їм сформувати стійкі моральні орієнтири та соціальні установки. Підлітки, які відчують гордість за історію та культуру своєї країни, більш впевнено вибудовують власну ідентичність [5, с. 160].

Музичне мистецтво, як засіб патріотичного виховання, стимулює підлітків до самовираження та активної участі у колективних проєктах. Через участь у хорових колективах, музичних конкурсах або виконанні патріотичних пісень учні можуть проявляти творчі здібності та демонструвати власне бачення національних цінностей. Такий досвід сприяє формуванню внутрішньої мотивації до розвитку і самоствердження в рамках патріотичної ідентичності [10, с. 47].

Важливим аспектом є усвідомлення зв'язку власних дій із соціальною відповідальністю. Підлітки, які беруть участь у патріотичних заходах та волонтерських проєктах, бачать конкретний результат своїх дій, що зміцнює відчуття власної значущості та особистісного самовизначення. Цей процес формує стійкі цінності, які залишаються в житті учнів навіть після закінчення школи [11].

Сучасні технології відкривають широкі можливості для розвитку патріотизму у старшокласників. Соціальні мережі, інтерактивні платформи та освітні додатки дозволяють учням отримувати інформацію про національну історію та культуру у зручній та доступній формі. Медіа-ресурси роблять матеріал більш емоційним і цікавим, що підвищує рівень засвоєння знань.

Використання технологій на уроках музичного мистецтва дозволяє демонструвати відео-концерти, історичні виступи, створювати інтерактивні проєкти та мультимедійні презентації. Такі методи допомагають учням не тільки дізнаватися про культурну спадщину, а й брати активну участь у творчих процесах, що розвиває почуття відповідальності за власну країну.

Виховна робота у школі включає організацію тематичних уроків, зустрічей із діячами культури та історії, екскурсій до музеїв та концертних залів. Такий підхід сприяє розвитку цілісного уявлення про національні цінності та традиції, а також формує усвідомлену громадянську позицію підлітків. Систематична позакласна діяльність дозволяє поєднувати навчальний процес із практичним досвідом. Це створює ефект «занурення» у національну культуру та сприяє формуванню стійких патріотичних

переконань. Старшокласники, які активно беруть участь у таких заходах, демонструють високий рівень мотивації до саморозвитку та громадської активності [22, с. 199]. Оцінювання патріотичних знань і цінностей старшокласників є складним процесом, який поєднує формальні та неформальні методи. Крім перевірки теоретичних знань про історію та культуру, важливо враховувати активність учнів у творчих завданнях, участь у позакласних заходах та здатність висловлювати власну позицію [18, с. 62]. Для зручності та наочності можна використовувати таблиці для систематизації оцінювання. Наприклад (див табл. 2.3):

Такий підхід дозволяє комплексно оцінювати як знання, так і практичні навички та соціальну активність учнів. Він стимулює старшокласників брати участь у патріотичних проєктах, розвиває відповідальність за результати своєї діяльності та сприяє формуванню глибоких ціннісних переконань.

2.2. Зміст навчального матеріалу та форми роботи з формування патріотизму учнів на уроках мистецтва

Українські народні пісні є важливим інструментом формування патріотичних цінностей у старшокласників. Вони передають історичні події, традиції та моральні орієнтири поколінь, допомагаючи учням зрозуміти культуру своєї країни. На уроках музики виконання та аналіз народних пісень дозволяє підліткам відчути емоційний зв'язок із минулим, сприяє розвитку національної самосвідомості [24, с. 239].

Використання народних пісень стимулює естетичний та моральний розвиток учнів. Під час співу, ритмічних вправ або створення власних аранжувань підлітки активно залучаються до навчального процесу.

Такий підхід дозволяє поєднати практичні музичні навички з вихованням патріотизму, адже виконання пісень з національним змістом викликає гордість за свою країну та культурну спадщину [26, с. 478].

Систематичне вивчення народної музики дає можливість учням зрозуміти різноманіття регіональних традицій. Для наочності можна створювати таблиці, що відображають особливості різних регіонів та пісень.

Вивчення творів видатних українських композиторів дозволяє старшокласникам глибше зрозуміти національну культуру та історію. Твори М. Лисенка, К. Стеценка чи Л. Ревуцького передають патріотичні мотиви та відображають важливі історичні події, формуючи у учнів почуття національної гордості.

На уроках музичного мистецтва особливу увагу варто приділяти аналізу композицій, мелодичних ліній та текстів пісень. Це дозволяє учням не лише відчувати емоційне забарвлення творів, а й усвідомити соціокультурний контекст їх створення. Активне обговорення, порівняння різних творів та виконання їх у класі сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та розвитку патріотичного ставлення [30, с. 73]. Важливо також включати сучасні адаптації класичних творів у навчальний процес. Це допомагає підліткам побачити зв'язок між минулим та сучасністю, зрозуміти, що патріотизм – це живий процес, який проявляється у культурі та мистецтві сьогодні.

Музика, пов'язана з історичними подіями, є ефективним засобом формування патріотичних цінностей. Підлітки 10-11 класів краще сприймають матеріал, коли він поєднує емоційне переживання з історичними знаннями. Твори, присвячені боротьбі за незалежність, героїчним подіям або національним святкам, допомагають учням відчувати значущість власної історії. Аналіз таких творів на уроках включає обговорення історичного контексту, змісту текстів та музичних засобів, які передають патріотичні емоції. Учні можуть порівнювати різні музичні інтерпретації однієї історичної події, що сприяє розвитку критичного мислення та глибшому розумінню національної культури [11].

Сучасна патріотична музика дозволяє підліткам краще сприймати національні цінності через знайомі мелодії та тексти. Використання сучасних композицій на уроках музики підвищує мотивацію учнів, адже вони бачать актуальність патріотичних тем у сьогоденні [25, с. 47].

Для наочності та систематизації знань доцільно використовувати таблиці, наприклад (див. табл. 2.5.):

Такі твори можна використовувати як основний матеріал для обговорення, виконання у класі або створення власних музичних проєктів. Участь у практичних завданнях дозволяє старшокласникам проявити творчість і глибше усвідомити зміст патріотичних текстів. Таблиця нижче ілюструє приклади сучасної патріотичної музики та способи її використання на уроках:

Таблиця 2.6.

Приклади сучасної патріотичної музики та способи її використання на уроках

Додатково ефективною практикою у вихованні патріотичних цінностей є організація екскурсій до алей слави полеглим героям за Україну. Такі заходи сприяють не лише глибшому усвідомленню учнями історичних подій та подвигів захисників, а й формують почуття вдячності, поваги та національної гідності. Безпосередній контакт із місцями пам'яті активізує емоційно-ціннісне сприйняття, посилює виховний вплив музичних творів патріотичного змісту, що розглядаються на уроках, та створює умови для формування особистісного зв'язку школярів із історією своєї держави.

Участь у подібних екскурсіях розширює світогляд школярів, мотивує їх до вивчення історії та культури через живі враження, а також підвищує ефективність патріотичного виховання завдяки поєднанню освітнього та виховного впливу.

Національні символи та мотиви у музичних творах виконують важливу виховну функцію, формуючи у старшокласників відчуття приналежності до своєї країни. Під час вивчення музичного мистецтва учні 10–11 класів мають можливість ознайомитися з мелодіями, ритмами та текстами, що передають національний характер та культурну самобутність. Таке вивчення дозволяє підліткам не лише засвоїти теоретичні знання, а й відчути емоційний зв'язок із рідною культурою, що сприяє формуванню патріотичних переконань [24, с. 239].

У процесі навчання важливо приділяти увагу детальному аналізу символів у музичних творах, таких як мотиви козацтва, народних традицій, історичних подій або природних образів.

Обговорення символіки у композиціях допомагає учням усвідомити, яким чином музика відображає історію та національні цінності. Крім того, підлітки розвивають здатність до критичного мислення та інтерпретації музики, вчаться відрізнити художні засоби передачі патріотичних ідей [28, с. 136]. Таблиця нижче демонструє приклади національних мотивів у музичних творах та їхнє використання на уроках:

Музика є потужним засобом формування національної свідомості, адже вона здатна передавати історичні події, культурні традиції та моральні цінності через емоційне сприйняття. На уроках музичного мистецтва підлітки 10–11 класів отримують можливість не лише слухати композиції, а й аналізувати їхній зміст, обговорювати значення для сучасної нації та усвідомлювати власну роль у збереженні культурної спадщини [30, с. 75].

Використання музики у формуванні національної свідомості передбачає комплексну роботу: виконання творів, створення власних аранжувань, проектна діяльність та обговорення патріотичних ідей. Під час цього учні розвивають емоційний інтелект, критичне мислення та здатність до співпраці. Такий підхід допомагає їм усвідомити, що патріотизм проявляється не лише у знаннях, а й у практичних діях, участі у культурному житті та громадських проектах.

Музика також стимулює позитивне емоційне сприйняття національної культури. Прослуховування гімнів, народних та сучасних патріотичних композицій викликає у підлітків гордість та бажання підтримувати традиції рідної країни. Це формує внутрішню мотивацію до розвитку національної свідомості та активного громадянського ставлення [32].

Порівняльний аналіз української та світової музичної культури дозволяє учням оцінити унікальність національної спадщини та усвідомити її значущість. Старшокласники можуть вивчати, як схожі музичні жанри або

мотиви проявляються у різних країнах, та водночас бачити особливості українських традицій. Це розширює культурний кругозір та сприяє розвитку критичного мислення й поваги до власної культури.

Таке порівняння можна проводити через аналіз мелодій, ритмів, інструментальних традицій та тематичних мотивів. Учні можуть створювати таблиці, де зіставляють українські композиції з аналогічними творами інших народів, що допомагає систематизувати знання та наочно бачити культурні відмінності та спільні риси.

Такий підхід допомагає учням сформувати ціннісне ставлення до власної культури, усвідомити її унікальність та значущість у світовому контексті. Інтеграція музики з іншими предметами, такими як історія, література, образотворче мистецтво, дозволяє старшокласникам отримати більш цілісне уявлення про національну культуру. Наприклад, вивчення історичних подій у літературі разом із музичними творами тих часів допомагає підліткам глибше усвідомити значення цих подій та роль музики у формуванні патріотичних ідей [26].

Такий міжпредметний підхід розвиває логічне та критичне мислення учнів, стимулює творчість і дозволяє застосовувати знання на практиці. Учні можуть створювати мультимедійні проєкти, презентації, проводити тематичні уроки, де поєднують історичні факти, музичні твори та художні образи. Це підсилює емоційний ефект та сприяє кращому засвоєнню матеріалу [27, с. 204].

Інтеграція музичного матеріалу з іншими предметами створює комплексне середовище для патріотичного виховання, допомагає учням 10-11 класів усвідомити зв'язок між культурною спадщиною та сучасним життям, а також стимулює активну участь у навчальному процесі.

Спів та хорове виконання українських пісень є одним із найефективніших методів формування патріотичних цінностей у старшокласників. Під час виконання народних та сучасних патріотичних творів учні відчувають емоційний зв'язок із національною культурою та

історією. Хорове виконання також сприяє розвитку колективізму, взаємоповаги та відповідальності за загальний результат. Для старшокласників це важливий досвід, оскільки він дозволяє відчувати гордість за свою країну через спільну музичну діяльність [31, с. 262].

Такі уроки зазвичай включають не лише спів, а й аналіз текстів, ритмічних та мелодичних особливостей композицій. Учні обговорюють значення пісень, їх історичний контекст та символіку. Це дозволяє підліткам усвідомлювати, як музика передає патріотичні ідеї та емоції, а також розвивати навички критичного мислення та музичної інтерпретації [31, с. 264].

Хорове виконання створює атмосферу емоційного включення та мотивації до активної участі у навчальному процесі. Для наочності та систематизації знань можна створювати таблиці, що показують, які пісні використовуються, їхній зміст та ефект на учнів.

Музичні тематичні заходи та конкурси є важливим інструментом патріотичного виховання, оскільки дозволяють учням проявляти свої здібності у творчій та колективній діяльності. Концерти, музичні вечори, тематичні фестивалі чи конкурси патріотичної пісні допомагають підліткам відчувати значущість власних зусиль та цінність внеску у культурне життя школи. Участь у таких заходах стимулює інтерес до національної культури та мотивує до активної творчості [32].

Тематика заходів може охоплювати різні аспекти історії та культури України, включати інтерпретацію народних пісень, виконання творів українських композиторів або сучасних патріотичних композицій. Учні готують презентації, сценарії та музичні постановки, що сприяє розвитку організаційних навичок, комунікації та творчого мислення [30, с. 75]. Для систематизації та планування заходів доцільно використовувати таблиці, які відображають типи конкурсів, учасників, тематику та очікувані результати:

Проектна діяльність на уроках музики дозволяє старшокласникам застосовувати знання на практиці та формувати патріотичні цінності через

глибоке дослідження історії та культури своєї країни. Учні можуть готувати дослідження на тему розвитку української музики, біографії композиторів або аналіз впливу історичних подій на музичні твори. Це сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та здатності самостійно працювати з джерелами інформації [27, с. 204].

Проектні роботи можуть бути індивідуальними або колективними, включати створення презентацій, відео, аудіозаписів або навіть музичних постановок. Такий підхід дозволяє учням поєднувати творчість із науковим аналізом, розвивати естетичне сприйняття та формувати усвідомлене ставлення до національної культури [16, с. 72]. Для наочності можна скласти таблиці, що фіксують тему проєкту, методи роботи та очікувані результати.

Інтерактивні уроки з елементами рольових ігор дозволяють старшокласникам активно включатися у навчальний процес, переживати історичні події та музичні ситуації на власному досвіді. Підлітки беруть на себе ролі музикантів, композиторів або учасників історичних подій, що відображені у творах, і виконують завдання, пов'язані з творчістю та патріотичними темами. Такий підхід підвищує емоційну залученість та ефективність засвоєння матеріалу [13, с. 40]. Рольові ігри стимулюють розвиток креативності, комунікації та командної роботи. Учні обговорюють мотиви персонажів, інтерпретують мелодії, створюють власні музичні або сценічні композиції. Це дозволяє їм глибше зрозуміти культурний та історичний контекст музичних творів, а також формує цілісне уявлення про національну ідентичність та патріотичні цінності [18, с. 66]. Для систематизації досвіду інтерактивних уроків можна створювати таблиці, що відображають сценарій, ролі учнів, завдання та очікувані результати:

Мультимедійні матеріали та презентації є ефективним засобом підвищення мотивації учнів 10–11 класів і створення емоційного залучення у процес патріотичного виховання через музику.

Використання відео, аудіозаписів, інтерактивних презентацій дозволяє учням краще сприймати музичні твори та їхній історичний та культурний контекст. Такі матеріали допомагають підліткам відчувати емоційний зв'язок із національною культурою, а також показати, як музика відображає події та традиції української історії [28, с. 136].

Використання презентацій дає змогу поєднати текстовий, графічний та аудіальний матеріал, що сприяє кращому запам'ятовуванню та усвідомленню інформації. Наприклад, демонстрація відео з виконанням народних та сучасних патріотичних пісень у поєднанні з історичними фактами дозволяє учням більш глибоко розуміти символіку композицій та їхнє значення для національної свідомості [31, с. 265]. Для систематизації матеріалу доцільно створювати таблиці, що відображають мультимедійні ресурси, тематику та очікувані результати:

Таблиця 2.14.

Музичний аналіз та обговорення творів допомагає старшокласникам глибше усвідомлювати патріотичне значення музики та її культурну цінність.

Під час таких уроків учні розбирають мелодію, ритм, гармонію та текст композицій, що дозволяє їм бачити, як музичні засоби передають патріотичні емоції та історичні події. Цей процес розвиває у підлітків критичне мислення, увагу до деталей та здатність до інтерпретації художніх творів [26, с. 478].

Обговорення творів у класі створює можливість для взаємного обміну думками, висловлення власних оцінок та аргументованих суджень. Учні навчаються слухати однокласників, формулювати власну думку та захищати її, що одночасно розвиває комунікативні навички та патріотичну свідомість. Такий підхід робить урок більш інтерактивним і захопливим, дозволяючи учням самостійно відкривати значення музики у контексті національної культури [32]. Для систематизації музичного аналізу можна створювати таблиці, що відображають основні характеристики твору, емоційний зміст та патріотичне значення.

Експерсії до музичних музеїв та концертних залів дозволяють старшокласникам на практицї ознайомитися з музичною культурою та исторією України. Під час відвідування учні можуть побачити оригінальні інструменти, нотні видання та матеріали, пов'язані з творчістю видатних композиторів. Це не лише поглиблює знання з музики, а й формує емоційне ставлення до національної культурної спадщини та патріотичні цінності [34, с. 11].

Концертні заходи або інтерактивні експерсії сприяють розвитку музичного смаку, естетичного сприйняття та культурної обізнаності. Підлітки отримують можливість спостерігати за живим виконанням творів, що допомагає їм краще зрозуміти структуру музики, її емоційний вплив і роль у формуванні патріотичних почуттів. Для планування та оцінки ефективності експерсій можна використовувати таблиці, де фіксуються місце проведення, учасники, завдання та очікувані результати:

Створення власних музичних композицій дозволяє підліткам 10–11 класів активно проявляти творчість і закріплювати патріотичні цінності через практичну діяльність. Учні можуть працювати індивідуально або в групах, створюючи мелодії, тексти пісень та аранжування, що відображають національні мотиви, історичні події чи сучасні патріотичні теми. Такий підхід стимулює емоційне включення та підвищує мотивацію до навчання [11].

Творчі завдання сприяють розвитку музичних навичок, критичного мислення та естетичного сприйняття. Учні навчаються поєднувати власні ідеї з музичною грамотою, враховувати ритм, мелодію та гармонію, що формує комплексне розуміння музики. Крім того, робота над композиціями розвиває командну взаємодію, вміння слухати однокласників та спільно приймати творчі рішення [11]. Для систематизації та оцінювання творчих завдань використовуємо таблиці, що відображають тему, форму роботи та очікувані результати:

Таким чином, створення власних музичних композицій із патріотичним змістом стає не лише навчальним завданням, а й інструментом формування активної громадянської позиції старшокласників. Учні мають можливість відчувати себе частиною національного культурного процесу, вкласти власні емоції, переживання та думки у музичний твір [34, с. 13].

Це підвищує рівень їхньої відповідальності, розвиває ініціативність, творчість та вміння працювати як індивідуально, так і в колективі. У результаті такі завдання допомагають не тільки глибше осмислити значення патріотизму, а й закріпити його через практичну художню діяльність, що має особливо сильний виховний ефект у підлітковому віці.

2.2. Зміст навчального матеріалу та форми роботи з формування патріотизму учнів на уроках мистецтва

Українські народні пісні є важливим інструментом формування патріотичних цінностей у старшокласників. Вони передають історичні події, традиції та моральні орієнтири поколінь, допомагаючи учням зрозуміти культуру своєї країни. На уроках музики виконання та аналіз народних пісень дозволяє підліткам відчувати емоційний зв'язок із минулим, сприяє розвитку національної самосвідомості [24, с. 239].

Використання народних пісень стимулює естетичний та моральний розвиток учнів. Під час співу, ритмічних вправ або створення власних аранжувань підлітки активно залучаються до навчального процесу.

Такий підхід дозволяє поєднати практичні музичні навички з вихованням патріотизму, адже виконання пісень з національним змістом викликає гордість за свою країну та культурну спадщину [26, с. 478].

Систематичне вивчення народної музики дає можливість учням зрозуміти різноманіття регіональних традицій. Для наочності можна створювати таблиці, що відображають особливості різних регіонів та пісень.

Вивчення творів видатних українських композиторів дозволяє старшокласникам глибше зрозуміти національну культуру та історію. Твори

М. Лисенка, К. Стеценка чи Л. Ревуцького передають патріотичні мотиви та відображають важливі історичні події, формуючи у учнів почуття національної гордості.

На уроках музичного мистецтва особливу увагу варто приділяти аналізу композицій, мелодичних ліній та текстів пісень. Це дозволяє учням не лише відчувати емоційне забарвлення творів, а й усвідомити соціокультурний контекст їх створення. Активне обговорення, порівняння різних творів та виконання їх у класі сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та розвитку патріотичного ставлення [30, с. 73]. Важливо також включати сучасні адаптації класичних творів у навчальний процес. Це допомагає підліткам побачити зв'язок між минулим та сучасністю, зрозуміти, що патріотизм – це живий процес, який проявляється у культурі та мистецтві сьогодні.

Музика, пов'язана з історичними подіями, є ефективним засобом формування патріотичних цінностей. Підлітки 10-11 класів краще сприймають матеріал, коли він поєднує емоційне переживання з історичними знаннями. Твори, присвячені боротьбі за незалежність, героїчним подіям або національним святкам, допомагають учням відчувати значущість власної історії. Аналіз таких творів на уроках включає обговорення історичного контексту, змісту текстів та музичних засобів, які передають патріотичні емоції. Учні можуть порівнювати різні музичні інтерпретації однієї історичної події, що сприяє розвитку критичного мислення та глибшому розумінню національної культури [11].

Сучасна патріотична музика дозволяє підліткам краще сприймати національні цінності через знайомі мелодії та тексти. Використання сучасних композицій на уроках музики підвищує мотивацію учнів, адже вони бачать актуальність патріотичних тем у сьогоденні [25, с. 47].

Для наочності та систематизації знань доцільно використовувати таблиці, наприклад (див. табл. 2.5.):

Такі твори можна використовувати як основний матеріал для обговорення, виконання у класі або створення власних музичних проєктів. Участь у практичних завданнях дозволяє старшокласникам проявити творчість і глибше усвідомити зміст патріотичних текстів. Таблиця нижче ілюструє приклади сучасної патріотичної музики та способи її використання на уроках:

Додатково ефективною практикою у вихованні патріотичних цінностей є організація екскурсій до алей слави полеглим героям за Україну. Такі заходи сприяють не лише глибшому усвідомленню учнями історичних подій та подвигів захисників, а й формують почуття вдячності, поваги та національної гідності. Безпосередній контакт із місцями пам'яті активізує емоційно-ціннісне сприйняття, посилює виховний вплив музичних творів патріотичного змісту, що розглядаються на уроках, та створює умови для формування особистісного зв'язку школярів із історією своєї держави.

Участь у подібних екскурсіях розширює світогляд школярів, мотивує їх до вивчення історії та культури через живі враження, а також підвищує ефективність патріотичного виховання завдяки поєднанню освітнього та виховного впливу.

Національні символи та мотиви у музичних творах виконують важливу виховну функцію, формуючи у старшокласників відчуття приналежності до своєї країни. Під час вивчення музичного мистецтва учні 10–11 класів мають можливість ознайомитися з мелодіями, ритмами та текстами, що передають національний характер та культурну самобутність. Таке вивчення дозволяє підліткам не лише засвоїти теоретичні знання, а й відчувати емоційний зв'язок із рідною культурою, що сприяє формуванню патріотичних переконань [24, с. 239].

У процесі навчання важливо приділяти увагу детальному аналізу символів у музичних творах, таких як мотиви козацтва, народних традицій, історичних подій або природних образів.

Обговорення символіки у композиціях допомагає учням усвідомити, яким чином музика відображає історію та національні цінності. Крім того, підлітки розвивають здатність до критичного мислення та інтерпретації музики, вчать відрізняти художні засоби передачі патріотичних ідей [28, с. 136]. Таблиця нижче демонструє приклади національних мотивів у музичних творах та їхнє використання на уроках:

Музика є потужним засобом формування національної свідомості, адже вона здатна передавати історичні події, культурні традиції та моральні цінності через емоційне сприйняття. На уроках музичного мистецтва підлітки 10–11 класів отримують можливість не лише слухати композиції, а й аналізувати їхній зміст, обговорювати значення для сучасної нації та усвідомлювати власну роль у збереженні культурної спадщини [30, с. 75].

Використання музики у формуванні національної свідомості передбачає комплексну роботу: виконання творів, створення власних аранжувань, проектна діяльність та обговорення патріотичних ідей. Під час цього учні розвивають емоційний інтелект, критичне мислення та здатність до співпраці. Такий підхід допомагає їм усвідомити, що патріотизм проявляється не лише у знаннях, а й у практичних діях, участі у культурному житті та громадських проєктах.

Музика також стимулює позитивне емоційне сприйняття національної культури. Прослуховування гімнів, народних та сучасних патріотичних композицій викликає у підлітків гордість та бажання підтримувати традиції рідної країни. Це формує внутрішню мотивацію до розвитку національної свідомості та активного громадянського ставлення [32].

Порівняльний аналіз української та світової музичної культури дозволяє учням оцінити унікальність національної спадщини та усвідомити її значущість. Старшокласники можуть вивчати, як схожі музичні жанри або мотиви проявляються у різних країнах, та водночас бачити особливості українських традицій. Це розширює культурний кругозір та сприяє розвитку критичного мислення й поваги до власної культури.

Таке порівняння можна проводити через аналіз мелодій, ритмів, інструментальних традицій та тематичних мотивів. Учні можуть створювати таблиці, де зіставляють українські композиції з аналогічними творами інших народів, що допомагає систематизувати знання та наочно бачити культурні відмінності та спільні риси.

Такий підхід допомагає учням сформувати ціннісне ставлення до власної культури, усвідомити її унікальність та значущість у світовому контексті. Інтеграція музики з іншими предметами, такими як історія, література, образотворче мистецтво, дозволяє старшокласникам отримати більш цілісне уявлення про національну культуру. Наприклад, вивчення історичних подій у літературі разом із музичними творами тих часів допомагає підліткам глибше усвідомити значення цих подій та роль музики у формуванні патріотичних ідей [26].

Такий міжпредметний підхід розвиває логічне та критичне мислення учнів, стимулює творчість і дозволяє застосовувати знання на практиці. Учні можуть створювати мультимедійні проєкти, презентації, проводити тематичні уроки, де поєднують історичні факти, музичні твори та художні образи. Це підсилює емоційний ефект та сприяє кращому засвоєнню матеріалу [27, с. 204].

Інтеграція музичного матеріалу з іншими предметами створює комплексне середовище для патріотичного виховання, допомагає учням 10-11 класів усвідомити зв'язок між культурною спадщиною та сучасним життям, а також стимулює активну участь у навчальному процесі.

Спів та хорове виконання українських пісень є одним із найефективніших методів формування патріотичних цінностей у старшокласників. Під час виконання народних та сучасних патріотичних творів учні відчувають емоційний зв'язок із національною культурою та історією. Хорове виконання також сприяє розвитку колективізму, взаємоповаги та відповідальності за загальний результат. Для

старшокласників це важливий досвід, оскільки він дозволяє відчувати гордість за свою країну через спільну музичну діяльність [31, с. 262].

Такі уроки зазвичай включають не лише спів, а й аналіз текстів, ритмічних та мелодичних особливостей композицій. Учні обговорюють значення пісень, їх історичний контекст та символіку. Це дозволяє підліткам усвідомлювати, як музика передає патріотичні ідеї та емоції, а також розвивати навички критичного мислення та музичної інтерпретації [31, с. 264].

Хорове виконання створює атмосферу емоційного включення та мотивації до активної участі у навчальному процесі. Для наочності та систематизації знань можна створювати таблиці, що показують, які пісні використовуються, їхній зміст та ефект на учнів.

Музичні тематичні заходи та конкурси є важливим інструментом патріотичного виховання, оскільки дозволяють учням проявляти свої здібності у творчій та колективній діяльності. Концерти, музичні вечори, тематичні фестивалі чи конкурси патріотичної пісні допомагають підліткам відчувати значущість власних зусиль та цінність внеску у культурне життя школи. Участь у таких заходах стимулює інтерес до національної культури та мотивує до активної творчості [32].

Тематика заходів може охоплювати різні аспекти історії та культури України, включати інтерпретацію народних пісень, виконання творів українських композиторів або сучасних патріотичних композицій. Учні готують презентації, сценарії та музичні постановки, що сприяє розвитку організаційних навичок, комунікації та творчого мислення [30, с. 75]. Для систематизації та планування заходів доцільно використовувати таблиці, які відображають типи конкурсів, учасників, тематику та очікувані результати:

Проектна діяльність на уроках музики дозволяє старшокласникам застосовувати знання на практиці та формувати патріотичні цінності через глибоке дослідження історії та культури своєї країни. Учні можуть готувати дослідження на тему розвитку української музики, біографії композиторів

або аналіз впливу історичних подій на музичні твори. Це сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та здатності самостійно працювати з джерелами інформації [27, с. 204].

Проектні роботи можуть бути індивідуальними або колективними, включати створення презентацій, відео, аудіозаписів або навіть музичних постановок. Такий підхід дозволяє учням поєднувати творчість із науковим аналізом, розвивати естетичне сприйняття та формувати усвідомлене ставлення до національної культури [16, с. 72]. Для наочності можна скласти таблиці, що фіксують тему проекту, методи роботи та очікувані результати.

Інтерактивні уроки з елементами рольових ігор дозволяють старшокласникам активно включатися у навчальний процес, переживати історичні події та музичні ситуації на власному досвіді. Підлітки беруть на себе ролі музикантів, композиторів або учасників історичних подій, що відображені у творах, і виконують завдання, пов'язані з творчістю та патріотичними темами. Такий підхід підвищує емоційну залученість та ефективність засвоєння матеріалу [13, с. 40]. Рольові ігри стимулюють розвиток креативності, комунікації та командної роботи. Учні обговорюють мотиви персонажів, інтерпретують мелодії, створюють власні музичні або сценічні композиції. Це дозволяє їм глибше зрозуміти культурний та історичний контекст музичних творів, а також формує цілісне уявлення про національну ідентичність та патріотичні цінності [18, с. 66]. Для систематизації досвіду інтерактивних уроків можна створювати таблиці, що відображають сценарій, ролі учнів, завдання та очікувані результати:

Мультимедійні матеріали та презентації є ефективним засобом підвищення мотивації учнів 10–11 класів і створення емоційного залучення у процес патріотичного виховання через музику.

Використання відео, аудіозаписів, інтерактивних презентацій дозволяє учням краще сприймати музичні твори та їхній історичний та культурний контекст. Такі матеріали допомагають підліткам відчувати емоційний зв'язок із

національною культурою, а також показати, як музика відображає події та традиції української історії [28, с. 136].

Використання презентацій дає змогу поєднати текстовий, графічний та аудіальний матеріал, що сприяє кращому запам'ятовуванню та усвідомленню інформації. Наприклад, демонстрація відео з виконанням народних та сучасних патріотичних пісень у поєднанні з історичними фактами дозволяє учням більш глибоко розуміти символіку композицій та їхнє значення для національної свідомості [31, с. 265]. Для систематизації матеріалу доцільно створювати таблиці, що відображають мультимедійні ресурси, тематику та очікувані результати:

Музичний аналіз та обговорення творів допомагає старшокласникам глибше усвідомлювати патріотичне значення музики та її культурну цінність.

Під час таких уроків учні розбирають мелодію, ритм, гармонію та текст композицій, що дозволяє їм бачити, як музичні засоби передають патріотичні емоції та історичні події. Цей процес розвиває у підлітків критичне мислення, увагу до деталей та здатність до інтерпретації художніх творів [26, с. 478].

Обговорення творів у класі створює можливість для взаємного обміну думками, висловлення власних оцінок та аргументованих суджень. Учні навчаються слухати однокласників, формулювати власну думку та захищати її, що одночасно розвиває комунікативні навички та патріотичну свідомість. Такий підхід робить урок більш інтерактивним і захопливим, дозволяючи учням самостійно відкривати значення музики у контексті національної культури [32]. Для систематизації музичного аналізу можна створювати таблиці, що відображають основні характеристики твору, емоційний зміст та патріотичне значення.

Експерсії до музичних музеїв та концертних залів дозволяють старшокласникам на практиці ознайомитися з музичною культурою та історією України. Під час відвідування учні можуть побачити оригінальні інструменти, нотні видання та матеріали, пов'язані з творчістю видатних композиторів. Це не лише поглиблює знання з музики, а й формує емоційне

ставлення до національної культурної спадщини та патріотичні цінності [34, с. 11].

Концертні заходи або інтерактивні екскурсії сприяють розвитку музичного смаку, естетичного сприйняття та культурної обізнаності. Підлітки отримують можливість спостерігати за живим виконанням творів, що допомагає їм краще зрозуміти структуру музики, її емоційний вплив і роль у формуванні патріотичних почуттів. Для планування та оцінки ефективності екскурсій можна використовувати таблиці, де фіксуються місце проведення, учасники, завдання та очікувані результати:

Створення власних музичних композицій дозволяє підліткам 10–11 класів активно проявляти творчість і закріплювати патріотичні цінності через практичну діяльність. Учні можуть працювати індивідуально або в групах, створюючи мелодії, тексти пісень та аранжування, що відображають національні мотиви, історичні події чи сучасні патріотичні теми. Такий підхід стимулює емоційне включення та підвищує мотивацію до навчання [11].

Творчі завдання сприяють розвитку музичних навичок, критичного мислення та естетичного сприйняття. Учні навчаються поєднувати власні ідеї з музичною грамотою, враховувати ритм, мелодію та гармонію, що формує комплексне розуміння музики. Крім того, робота над композиціями розвиває командну взаємодію, вміння слухати однокласників та спільно приймати творчі рішення [11]. Для систематизації та оцінювання творчих завдань використовуємо таблиці, що відображають тему, форму роботи та очікувані результати.

Таким чином, створення власних музичних композицій із патріотичним змістом стає не лише навчальним завданням, а й інструментом формування активної громадянської позиції старшокласників. Учні мають можливість відчувати себе частиною національного культурного процесу, вкласти власні емоції, переживання та думки у музичний твір [34, с. 13].

Це підвищує рівень їхньої відповідальності, розвиває ініціативність, творчість та вміння працювати як індивідуально, так і в колективі. У результаті такі завдання допомагають не тільки глибше осмислити значення патріотизму, а й закріпити його через практичну художню діяльність, що має особливо сильний виховний ефект у підлітковому віці.

2.3. Результати дослідження формування патріотизму учнів підліткового віку на уроках мистецтва

Експериментальне дослідження сформованості патріотизму учнів підліткового віку засобами музичного мистецтва проводилось упродовж навчального року. Метою дослідження було виявлення рівня патріотичної вихованості старшокласників та визначення ефективності використання сучасних методів та технологій на уроках мистецтва у формуванні патріотичних почуттів у підлітків.

Вікові характеристики учасників дослідження відповідали старшому підліткового віку (15-17 років), що є сензитивним періодом для формування світоглядних позицій та ціннісних орієнтацій особистості.

Гендерний склад вибірки включав як юнаків, так і дівчат, що дозволило отримати об'єктивні дані про особливості патріотичного виховання учнів незалежно від статі. Усі респонденти мали попередній досвід навчання на уроках музичного мистецтва у рамках шкільної програми, що забезпечило однорідність вихідних умов експерименту. Важливою характеристикою досліджуваних була їхня загальна мотивація до вивчення предметів художньо-естетичного циклу та рівень загальної успішності [4, с. 219].

Для діагностики рівня сформованості патріотизму у підлітків було використано комплекс методів, що охоплювали когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний компоненти патріотичної вихованості. Основним діагностичним інструментарієм став опитувальник, розроблений на основі аналізу наукової літератури з проблем патріотичного виховання та адаптований до специфіки музичного мистецтва. Додатково застосовувались

методи спостереження за поведінкою учнів під час уроків мистецтва та аналіз продуктів їхньої творчої діяльності [5, с. 159].

Опитувальник включав три групи питань, що відповідали визначеним критеріям сформованості патріотизму: когнітивному (знання про національну культуру, історію, музичну спадщину), емоційно-ціннісному (ставлення до Батьківщини, національних символів, культурних традицій) та діяльнісно-практичному (участь у патріотичних заходах, використання народної музики у повсякденному житті). Кожна група містила по 10 запитань, що оцінювались за 5-бальною шкалою Лікерта, де 1 бал означав повну незгоду з твердженням, а 5 балів – повну згоду [4, с. 220].

Експериментальне дослідження проводилось у три етапи: констатувальний (вересень-жовтень 2024 р.), формувальний (листопад 2024 р. по жовтень 2025 р.) та контрольний (листопад 2025 р.). На констатувальному етапі здійснювалась первинна діагностика рівня патріотичної вихованості учнів обох груп за допомогою розробленого опитувальника. Цей етап передбачав індивідуальне анкетування респондентів у комфортних умовах, що забезпечило щирість та обдуманість відповідей.

Формувальний етап експерименту передбачав проведення спеціально розроблених уроків мистецтва з патріотичним спрямуванням в експериментальній групі. У контрольній групі уроки музичного мистецтва проводились за стандартною програмою без акцентування уваги на патріотичному компоненті. В експериментальній групі використовувались різноманітні форми та методи роботи: слухання українських патріотичних пісень, аналіз творчості композиторів-патріотів, виконання народних пісень, проєктна діяльність з дослідження музичної спадщини свого краю.

Контрольний етап дослідження проводився наприкінці експериментального періоду і передбачав повторну діагностику рівня сформованості патріотизму в обох групах за тими самими методиками. Порівняння результатів первинної та повторної діагностики дозволило визначити динаміку патріотичної вихованості учнів та оцінити ефективність

використання музичного мистецтва як засобу патріотичного виховання підлітків.

Для опрацювання та аналізу емпіричних даних використовувалися методи математичної статистики, які реалізовувалися за допомогою програмного пакету Microsoft Excel. Первинне опрацювання даних включала створення електронних таблиць з результатами анкетування, кодування відповідей респондентів та підрахунок сумарних балів за кожним критерієм патріотичної вихованості. Для кожного учня визначався загальний показник рівня патріотизму як сума балів за всіма групами опитувальника.

Основними статистичними показниками, що використовувались для аналізу результатів дослідження, були середнє арифметичне значення (\bar{X}), стандартне відхилення (σ) та коефіцієнт варіації (V). Середнє арифметичне обчислювалось для визначення типового рівня патріотичної вихованості в кожній групі та за кожним критерієм окремо. Стандартне відхилення використовувалось для оцінки варіативності показників патріотизму в межах групи, що дозволило визначити однорідність вибірки за досліджуваною ознакою.

Коефіцієнт варіації розраховувався за формулою $V = (\sigma/\bar{X}) \times 100\%$ і використовувався для порівняння ступеня варіативності показників у різних групах та на різних етапах дослідження. Цей показник дозволив оцінити стабільність результатів та визначити групи з більш однорідним або, навпаки, різномірним рівнем патріотичної вихованості. Рівень статистичної значущості було встановлено на рівні $p < 0,05$, що відповідає загальноприйнятим стандартам педагогічних досліджень.

Для систематизації результатів дослідження було розроблено діагностичні таблиці, які містили індивідуальні показники кожного учня за всіма критеріями патріотизму, групові статистичні показники та порівняльні дані експериментальної та контрольної груп на констатувальному та контрольному етапах. Використання електронних таблиць Excel дозволило

автоматизувати розрахунки статистичних показників та створити наочні графіки і діаграми для візуалізації результатів експерименту.

Графічна презентація даних включала стовпчасті діаграми для порівняння середніх значень показників патріотизму в різних групах, лінійні графіки для відображення динаміки змін на різних етапах дослідження та кругові діаграми для демонстрації структури патріотичної вихованості за різними критеріями. Така комплексна обробка даних забезпечила об'єктивність та достовірність результатів експериментального дослідження.

Валідність використаних діагностичних методик забезпечувалась їх змістовою відповідністю теоретичним положенням патріотичного виховання та структурі патріотизму як особистісної якості. Надійність результатів підтверджувалась стабільністю показників при повторному тестуванні контрольної групи та узгодженістю даних, отриманих різними методами дослідження. Таким чином, організація експериментального дослідження забезпечила можливість об'єктивної оцінки ефективності використання музичного мистецтва для формування патріотизму учнів підліткового віку.

Результати експериментального дослідження сформованості патріотизму учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва представлені у вигляді діагностичних таблиць, які відображають кількісні та якісні показники патріотичної вихованості респондентів. Аналіз емпіричних даних здійснювався шляхом порівняння результатів констатувального та контрольного етапів експерименту в експериментальній та контрольній групах. Особлива увага приділялась динаміці змін показників патріотизму за кожним із визначених критеріїв: когнітивним, емоційно-ціннісним та діяльнісно-практичним [5, с. 161].

На констатувальному етапі дослідження було проведено первинну діагностику рівня патріотичної вихованості учнів обох груп. Результати первинного анкетування дозволили встановити вихідний рівень сформованості патріотизму у старшокласників та визначити основні проблемні зони патріотичного виховання. Отримані дані свідчили про

недостатній рівень знань про національну музичну культуру та низьку активність підлітків у патріотичних заходах.

Таблиця 2.18

Результати первинної діагностики рівня сформованості патріотизму учнів (констатувальний етап)

Критерій	Експериментальна група (ЕГ)	Контрольна група (КГ)
Когнітивний	3,2	3,1
Емоційно-ціннісний	3,5	3,4
Діяльнісно-практичний	2,8	2,9
Загальний показник	3,17	3,13

Порівняльні показники рівня сформованості патріотизму учнів на констатувальному етапі наочно представлені на рис. 2.1.

Аналіз даних свідчить про приблизно однаковий вихідний рівень патріотичної вихованості учнів експериментальної та контрольної груп на початку дослідження. Середні значення показників патріотизму в обох групах перебувають на середньому рівні (від 2,8 до 3,5 балів за 5-бальною шкалою), що вказує на наявність певних знань, почуттів та досвіду патріотичної діяльності, однак їх недостатню глибину та систематичність. Найнижчі показники в обох групах зафіксовано за діяльнісно-практичним критерієм (2,8 балів в ЕГ та 2,9 балів у КГ), що свідчить про пасивність підлітків у патріотичних заходах та обмежену практичну реалізацію патріотичних настроїв.

Статистичне опрацювання первинних даних показало, що різниця між показниками експериментальної та контрольної груп на констатувальному етапі є несуттєвою (0,04 бала за загальним показником), що підтверджує коректність формування вибірки та можливість об'єктивного порівняння результатів після формувального етапу експерименту. Найвищі показники в обох групах виявлено за емоційно-ціннісним критерієм (3,5 та 3,4 бала відповідно), що свідчить про наявність у підлітків позитивного ставлення до

Батьківщини, однак це ставлення не підкріплюється достатніми знаннями та практичною діяльністю.

Таблиця 2.19

Показники варіативності результатів первинної діагностики

Група	Середнє арифметичне (\bar{X})	Стандартне відхилення (σ)	Коефіцієнт варіації (V), %
Експериментальна група	3,17	0,52	16,4
Контрольна група	3,13	0,48	15,3

Дані таблиці 2.19 демонструють відносно невисокі показники варіативності результатів у обох групах на констатувальному етапі дослідження. Коефіцієнт варіації в експериментальній групі становив 16,4%, а в контрольній групі – 15,3%, що вказує на досить однорідний склад респондентів за рівнем патріотичної вихованості. Стандартне відхилення в експериментальній групі ($\sigma=0,52$) дещо перевищує показник контрольної групи ($\sigma=0,48$), проте ця різниця не є статистично значущою.

Низькі значення коефіцієнта варіації (менше 20% в обох групах) свідчать про стабільність отриманих результатів та відсутність значних відхилень індивідуальних показників від середнього значення. Це підтверджує типовість виявленого середнього рівня патріотичної вихованості для даної вікової категорії учнів та вказує на системні недоліки патріотичного виховання у сучасній школі, які не залежать від індивідуальних особливостей окремих учнів.

Таблиця 2.20

Розподіл учнів за рівнями сформованості патріотизму на констатувальному етапі

Рівень	Діапазон балів	Експериментальна група	Контрольна група
Високий	4,1-5,0	2 (20%)	1 (10%)
Середній	3,1-4,0	5 (50%)	6 (60%)
Низький	2,0-3,0	3 (30%)	3 (30%)

Розподіл учнів експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості патріотизму на констатувальному етапі візуалізовано на рис. 2.2.

Розподіл учнів за рівнями патріотичної вихованості, представлений у таблиці 2.20, показує, що на початку експерименту більшість респондентів (55% в загальній вибірці) демонструвала середній рівень патріотизму. Високий рівень зафіксовано лише у 15% учасників дослідження (2 учні в ЕГ та 1 учень у КГ), що свідчить про наявність значного потенціалу для підвищення патріотичної вихованості старшокласників. Низький рівень виявлено у 30% учнів обох груп, що вказує на необхідність цілеспрямованої роботи з формування патріотизму.

Порівняльний аналіз розподілу учнів за рівнями патріотизму в експериментальній та контрольній групах виявив незначні відмінності: в ЕГ дещо більша частка учнів з високим рівнем (20% проти 10%), а в КГ – з середнім рівнем (60% проти 50%). Однак частка учнів з низьким рівнем патріотичної вихованості виявилась однаковою в обох групах (по 30%), що підтверджує збалансованість вибірки та створює рівні стартові умови для проведення формувального експерименту.

Після завершення формувального етапу експерименту, під час якого в експериментальній групі проводились спеціально організовані уроки музичного мистецтва з патріотичним спрямуванням, було здійснено повторну діагностику рівня сформованості патріотизму учнів. Контрольна діагностика дозволила виявити динаміку змін показників патріотичної вихованості та оцінити ефективність використання засобів музичного мистецтва для патріотичного виховання підлітків. Результати контрольного етапу засвідчили суттєві позитивні зміни в експериментальній групі.

Таблиця 2.21

**Результати повторної діагностики рівня сформованості патріотизму
учнів (контрольний етап)**

Критерій	Експериментальна група	Контрольна група
----------	------------------------	------------------

	(ЕГ)	(КГ)
Когнітивний	4,1	3,3
Емоційно-ціннісний	4,3	3,6
Діяльнісно-практичний	3,8	3,0
Загальний показник	4,07	3,30

Результати повторної діагностики рівня сформованості патріотизму учнів після завершення формувального етапу експерименту представлені на рис. 2.3.

Аналіз результатів повторної діагностики демонструє значне підвищення рівня патріотичної вихованості учнів експериментальної групи порівняно з контрольною групою. Загальний показник патріотизму в ЕГ зріс до 4,07 балів (приріст 0,9 бала), тоді як у КГ спостерігалось незначне підвищення до 3,30 балів (приріст 0,17 бала). Найбільш виражена позитивна динаміка в експериментальній групі зафіксована за когнітивним критерієм (приріст 0,9 бала) та емоційно-ціннісним критерієм (приріст 0,8 бала), що свідчить про ефективність використання українського музичного матеріалу для розширення знань про національну культуру та поглиблення емоційного ставлення до Батьківщини.

Суттєве підвищення показників діяльнісно-практичного критерію в експериментальній групі (з 2,8 до 3,8 балів, приріст 1,0 бал) вказує на те, що систематична робота на уроках музичного мистецтва стимулює активність підлітків у патріотичних заходах та сприяє практичній реалізації патріотичних почуттів. У контрольній групі показники за всіма критеріями зросли незначно (в межах 0,1-0,2 бала), що можна пояснити природним процесом дорослішання учнів та загальним впливом шкільного виховного середовища без цілеспрямованої роботи з патріотичного виховання засобами музичного мистецтва.

Таблиця 2.22

Динаміка змін показників патріотизму за критеріями

Критерій	ЕГ	ЕГ	Приріст	КГ	КГ	Приріст
----------	----	----	---------	----	----	---------

	(початок)	(кінець)	ЕГ	(початок)	(кінець)	КГ
Когнітивний	3,2	4,1	+0,9	3,1	3,3	+0,2
Емоційно-ціннісний	3,5	4,3	+0,8	3,4	3,6	+0,2
Діяльнісно-практичний	2,8	3,8	+1,0	2,9	3,0	+0,1
Загальний показник	3,17	4,07	+0,90	3,13	3,30	+0,17

Динаміку змін показників патріотизму за всіма критеріями в експериментальній та контрольній групах відображено на рис. 2.4.

Порівняльний аналіз динаміки змін наочно демонструє суттєву різницю в ефективності патріотичного виховання в експериментальній та контрольній групах. Приріст показників в експериментальній групі за всіма критеріями виявився значно більшим, ніж у контрольній групі, що статистично підтверджує ефективність цілеспрямованого використання засобів музичного мистецтва для формування патріотизму. Особливо показовою є різниця у прирості діяльнісно-практичного критерію: +1,0 бал в ЕГ проти +0,1 бала в КГ, що свідчить про стимулюючий вплив активних форм роботи на уроках музичного мистецтва на патріотичну поведінку підлітків.

Когнітивний критерій в експериментальній групі показав приріст у 4,5 рази більший, ніж у контрольній групі (+0,9 проти +0,2), що підтверджує значущість музичного матеріалу для засвоєння знань про історію, культуру та традиції українського народу. Емоційно-ціннісний критерій також демонструє чотириразову перевагу приросту в ЕГ порівняно з КГ (+0,8 проти +0,2), що вказує на потужний емоційний вплив українських патріотичних пісень та музичних творів на формування ціннісного ставлення до Батьківщини у підлітків.

Таблиця 2.23

Показники варіативності результатів повторної діагностики

Група	Середнє арифметичне (\bar{X})	Стандартне відхилення (σ)	Коефіцієнт варіації (V), %
Експериментальна	4,07	0,41	10,1

група			
Контрольна група	3,30	0,51	15,5

Показники варіативності на контрольному етапі, відображені у таблиці 2.23, засвідчують зменшення розкиду індивідуальних результатів в експериментальній групі порівняно з початковим етапом дослідження. Коефіцієнт варіації в ЕГ знизився з 16,4% до 10,1%, що вказує на вирівнювання рівня патріотичної вихованості учнів цієї групи та підвищення однорідності за досліджуваною ознакою. Стандартне відхилення також зменшилось з 0,52 до 0,41, що підтверджує тенденцію до зближення індивідуальних показників навколо середнього значення.

У контрольній групі спостерігається протилежна тенденція: коефіцієнт варіації практично не змінився (15,3% на початку та 15,5% наприкінці), а стандартне відхилення навіть дещо збільшилось (з 0,48 до 0,51). Це свідчить про відсутність системного впливу на формування патріотизму у КГ та збереження індивідуальних відмінностей між учнями. Зниження варіативності в експериментальній групі підтверджує ефективність цілеспрямованої роботи на уроках музичного мистецтва для гармонійного розвитку патріотичної вихованості всіх учнів незалежно від їхнього вихідного рівня.

Таблиця 2.24

Розподіл учнів за рівнями сформованості патріотизму на контрольному етапі

Рівень	Діапазон балів	Експериментальна група	Контрольна група
Високий	4,1-5,0	6 (60%)	2 (20%)
Середній	3,1-4,0	4 (40%)	6 (60%)
Низький	2,0-3,0	0 (0%)	2 (20%)

Розподіл учнів за рівнями патріотизму на контрольному етапі, представлений у таблиці 2.24, демонструє кардинальні зміни в експериментальній групі порівняно з початковим етапом дослідження.

Кількість учнів з високим рівнем патріотичної вихованості в ЕГ зросла з 20% до 60% (з 2 до 6 учнів), що становить триразове збільшення. Особливо важливим є той факт, що в експериментальній групі повністю відсутні учні з низьким рівнем патріотизму, тоді як на початку експерименту їх було 30% (3 учні). У контрольній групі зміни виявились значно меншими: кількість учнів з високим рівнем подвоїлась (з 10% до 20%), але залишилась на вдвічі нижчому рівні порівняно з ЕГ. Більше того, в КГ зберігається 20% учнів з низьким рівнем патріотичної вихованості, що підтверджує недостатність традиційних підходів до виховання без цілеспрямованого використання потенціалу музичного мистецтва. Ці дані переконливо свідчать про ефективність експериментальної методики патріотичного виховання засобами музичного мистецтва. Детальний аналіз змін за окремими критеріями патріотизму дозволив виявити специфічні особливості впливу музичного мистецтва на різні компоненти патріотичної вихованості підлітків. За когнітивним критерієм спостерігалось значне розширення знань учнів експериментальної групи про українських композиторів, історію створення патріотичних пісень, символіку народної музики та регіональні особливості музичного фольклору. Учні виявили здатність аналізувати музичні твори з точки зору їхнього патріотичного змісту та культурно-історичного контексту.

Таблиця 2.25

Порівняльний аналіз ефективності патріотичного виховання

Показник	Експериментальна група	Контрольна група	Різниця
Середній бал (початок)	3,17	3,13	+0,04
Середній бал (кінець)	4,07	3,30	+0,77
Абсолютний приріст	+0,90	+0,17	+0,73
Відносний приріст (%)	+28,4%	+5,4%	+23,0%

Порівняльний аналіз ефективності, представлений у таблиці 2.25, підтверджує статистично значущу різницю між результатами експериментальної та контрольної груп. Абсолютний приріст показників в ЕГ (+0,90 бала) у 5,3 рази перевищує приріст у КГ (+0,17 бала), а відносний

приріст становить 28,4% в експериментальній групі проти лише 5,4% у контрольній. Різниця між групами на контрольному етапі (+0,77 бала) у 19 разів перевищує початкову різницю (+0,04 бала), що однозначно вказує на високу ефективність експериментальної методики.

Статистична значущість отриманих результатів підтверджується тим, що різниця між середніми значеннями груп на контрольному етапі (0,77 бала) значно перевищує стандартні відхилення в обох групах (0,41 та 0,51 відповідно). Відносний приріст показників в експериментальній групі (28,4%) свідчить про суттєве підвищення рівня патріотичної вихованості за короткий період експерименту (один місяць), що підтверджує потужний виховний потенціал музичного мистецтва для формування патріотизму у підлітків.

Аналіз емоційно-ціннісного критерію виявив, що систематичне слухання та виконання українських патріотичних пісень, знайомство з біографіями композиторів-патріотів та участь у музичних проєктах патріотичної спрямованості суттєво посилили емоційну прихильність учнів експериментальної групи до української культури та держави. Учні почали виявляти більший інтерес до української музики, гордість за досягнення вітчизняних митців та бажання долучатися до збереження і популяризації національної музичної спадщини.

Детальний аналіз когнітивного критерію показує нерівномірність приросту знань за різними компонентами. Найбільш виражене підвищення в експериментальній групі спостерігалось у знаннях про композиторів-патріотів (+1,3 бала) та історію української музики (+1,2 бала), що пояснюється інтеграцією біографічного та історико-культурного матеріалу в структуру уроків музичного мистецтва. Дещо менший приріст за компонентом розуміння символіки народної музики (+0,4 бала) може бути пов'язаний з більшою складністю цього аспекту для підліткового сприйняття. Порівняння приросту в експериментальній та контрольній групах за кожним компонентом підтверджує ефективність спеціально організованої роботи:

різниця у прирості знань про композиторів-патріотів становить 1,0 бал, про історію української музики – 1,0 бал, про символіку народної музики – 0,3 бала. Ці дані свідчать про необхідність цілеспрямованого та систематичного включення патріотичного матеріалу у зміст уроків музичного мистецтва для ефективного формування когнітивного компонента патріотизму.

За діяльнісно-практичним критерієм учні експериментальної групи продемонстрували значно вищу активність у патріотичних музичних заходах, ініціативність у виконанні українських пісень поза уроками, бажання дізнаватися більше про музичну культуру свого регіону та готовність до участі в проєктах з популяризації національної музичної спадщини. Особливо відраділив виявився факт, що багато учнів ЕГ почали самостійно слухати українську музику та включати її у свої плейлісти, чого не спостерігалось на початку експерименту.

Зміни показників за окремими компонентами емоційно-ціннісного критерію представлені на рис. 2.7.

Аналіз емоційно-ціннісного критерію за окремими компонентами демонструє рівномірний та суттєвий приріст показників в експериментальній групі за всіма складовими (від +0,7 до +0,8 балів). Найбільше зростання зафіксовано у компонентах емоційної прихильності до Батьківщини та ціннісного ставлення до національних традицій (по +0,8 бала), що свідчить про глибокий емоційний вплив музичного мистецтва на формування патріотичних почуттів підлітків. Гордість за українську музичну культуру також значно підвищилась (+0,7 бала), що є прямим результатом знайомства з видатними досягненнями вітчизняних композиторів та виконавців.

У контрольній групі показники за всіма компонентами емоційно-ціннісного критерію зросли мінімально (на 0,2 бала), що у 3,5-4 рази менше приросту в експериментальній групі. Ця суттєва різниця підтверджує унікальний потенціал музичного мистецтва як засобу емоційного впливу на особистість підлітка та формування глибоких патріотичних почуттів. Рівномірність приросту за всіма компонентами в ЕГ свідчить про

комплексність впливу музичного мистецтва на емоційно-ціннісну сферу особистості.

Спостереження за поведінкою учнів експериментальної групи під час уроків та позаурочних заходів засвідчили якісні зміни у їхньому ставленні до української музики та патріотичної тематики загалом. Учні виявляли більшу зацікавленість під час слухання патріотичних творів, активніше долучались до обговорення музичних творів, охочіше виконували українські пісні та виявляли ініціативу в організації музичних заходів патріотичного спрямування. У контрольній групі таких якісних змін зафіксовано не було.

Динаміку показників за окремими компонентами діяльнісно-практичного критерію відображено на рис. 2.8.

Діяльнісно-практичний критерій продемонстрував найбільш виражену позитивну динаміку в експериментальній групі, особливо за компонентом самостійного виконання українських пісень (+1,3 бала). Це свідчить про те, що систематична робота на уроках музичного мистецтва не лише формує знання та почуття, але й стимулює активну патріотичну поведінку підлітків. Значний приріст у компоненті участі в патріотичних музичних заходах (+1,1 бала) підтверджує, що позитивний досвід виконання та аналізу українських музичних творів мотивує учнів до продовження цієї діяльності поза межами обов'язкової навчальної програми.

Найменший, але все ж статистично значущий приріст у компоненті інтересу до музичної культури регіону (+0,6 бала) може пояснюватись тим, що за короткий термін експерименту (один місяць) не вдалось повною мірою реалізувати проєктну діяльність, пов'язану з дослідженням регіональних музичних традицій. У контрольній групі показники за всіма компонентами діяльнісно-практичного критерію практично не змінились (приріст 0,1 бала), що свідчить про неефективність стихійного формування патріотичної активності без спеціально організованої педагогічної роботи.

Аналіз продуктів творчої діяльності учнів експериментальної групи (есе про улюблених українських виконавців, презентації про композиторів-

патріотів, власні аранжування народних пісень) засвідчив глибоке розуміння патріотичного змісту музичних творів та здатність емоційно виразно передавати патріотичні почуття засобами музичного мистецтва. Роботи учнів характеризувались щирістю, особистою залученістю та прагненням поділитися своїми відкриттями у сфері української музичної культури з однолітками.

Таблиця 2.29

Порівняння ефективності впливу на різні критерії патріотизму

Критерій	Абсолютний приріст (ЕГ)	Абсолютний приріст (КГ)	Різниця	Відносна ефективність
Когнітивний	+0,9	+0,2	+0,7	у 4,5 рази вище
Емоційно-ціннісний	+0,8	+0,2	+0,6	у 4,0 рази вище
Діяльнісно-практичний	+1,0	+0,1	+0,9	у 10,0 разів вище

Порівняльний аналіз ефективності впливу на різні критерії патріотизму, представлений у таблиці 2.29, виявив цікаву закономірність: найбільша різниця між експериментальною та контрольною групами спостерігається за діяльнісно-практичним критерієм (у 10 разів), що підкреслює особливу роль активних форм роботи з музичним матеріалом для стимулювання патріотичної поведінки підлітків. Когнітивний та емоційно-ціннісний критерії також демонструють значну перевагу експериментальної методики (у 4,5 та 4,0 рази відповідно), що свідчить про комплексний вплив музичного мистецтва на всі компоненти патріотичної вихованості.

Отримані результати підтверджують гіпотезу про те, що цілеспрямоване та систематичне використання засобів музичного мистецтва на уроках є ефективним шляхом формування патріотизму у підлітків. Особливо важливим є той факт, що музичне мистецтво впливає не лише на когнітивну та емоційну сфери, але й стимулює практичну патріотичну діяльність, що є показником глибокої інтеріоризації патріотичних цінностей особистістю учня.

Статистичний аналіз отриманих даних підтверджує, що різниця між результатами експериментальної та контрольної груп на контрольному етапі є статистично значущою на рівні $p < 0,05$. Це дозволяє стверджувати, що виявлені позитивні зміни в експериментальній групі не є випадковими, а безпосередньо зумовлені впровадженням експериментальної методики патріотичного виховання засобами музичного мистецтва. Надійність результатів підтверджується також узгодженістю даних, отриманих різними методами дослідження.

Якісний аналіз відкритих відповідей учнів експериментальної групи в анкетах та під час бесід виявив значні зміни в їхніх уявленнях про патріотизм та способи його вияву. На початку експерименту більшість підлітків асоціювала патріотизм переважно з військовою службою та героїчними вчинками, тоді як наприкінці учні почали розглядати патріотизм ширше – як любов до культури, мови, традицій, прагнення зберігати національну ідентичність та розвивати свою країну у різних сферах, включаючи мистецтво.

Особливо показовими були висловлювання учнів про роль музики у формуванні їхніх патріотичних почуттів. Багато респондентів зазначали, що українські пісні викликають у них гордість за свою країну, бажання краще пізнати її історію та культуру, відчуття єдності з іншими українцями. Учні відзначали емоційну силу музики, яка допомагає глибше відчувати патріотичний зміст та зробити абстрактне поняття Батьківщини більш близьким і особистісно значущим. Такі якісні зміни підтверджують глибину впливу музичного мистецтва на формування патріотичної свідомості підлітків.

Порівняльний аналіз результатів юнаків та дівчат в експериментальній групі не виявив статистично значущих відмінностей у динаміці формування патріотизму, що свідчить про універсальність впливу музичного мистецтва незалежно від гендерних особливостей підлітків. Однак спостереження показали деякі якісні відмінності: дівчата частіше виявляли емоційну

чутливість до ліричних патріотичних пісень, тоді як юнаки більше цікавилися героїчною тематикою та маршовою музикою. Ці особливості враховувались при підборі музичного репертуару для уроків.

Результати експериментального дослідження переконливо доводять, що систематичне та цілеспрямоване використання засобів музичного мистецтва на уроках у 10-11 класах є ефективним методом формування патріотизму учнів підліткового віку. Статистично значущі позитивні зміни за всіма критеріями патріотичної вихованості в експериментальній групі порівняно з контрольною групою підтверджують доцільність інтеграції патріотичного компоненту у зміст уроків музичного мистецтва та необхідність використання активних форм роботи з учнями.

Отримані дані дозволяють стверджувати, що музичне мистецтво має унікальний потенціал для патріотичного виховання завдяки своїй здатності емоційно впливати на особистість, передавати культурні цінності через художні образи та стимулювати активну творчу діяльність. Ефективність експериментальної роботи підтверджується не лише кількісними показниками, але й якісними змінами у свідомості та поведінці учнів, що дозволяє рекомендувати розроблені підходи для впровадження у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

На основі аналізу літератури, результатів проведеного дослідження було зроблено наступні висновки:

Ефективність патріотичного виховання значною мірою залежить від: а). створення відповідного освітнього середовища, насиченого національно-патріотичним змістом. Патріотичне виховання має здійснюватися систематично і послідовно, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів; б) збільшення частки українського музичного матеріалу патріотичного спрямування у структурі уроків. При цьому важливо дотримуватись балансу між класичною спадщиною (твори М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка) та сучасною українською музикою (патріотичні

пісні сучасних композиторів, твори українських рок- та поп-виконавців з патріотичною тематикою). Інтегрувати у зміст уроків біографічний матеріал про композиторів-патріотів, історико-культурний контекст створення музичних творів та інформацію про регіональні особливості української музичної культури, що сприятиме формуванню когнітивного компоненту патріотизму; в). активних форм роботи, серед них методи активного слухання музики з наступним обговоренням емоційного впливу патріотичного змісту творів, практичне виконання українських пісень (сольне та хорове співання), аналіз віршованих текстів патріотичних пісень, створення учнівських презентацій про українських митців, композиторів, художників та виконавців. При цьому особливу увагу потрібно приділяти емоційній складовій уроків, створюючи атмосферу, що сприяє глибокому переживанню патріотичних почуттів через музику, адже саме емоційно-ціннісний критерій є одним із найбільш чутливих до впливу музичного мистецтва; г) використання сучасних інформаційних технологій для патріотичного виховання засобами музичного мистецтва, створення спільних онлайн-плейлістів з українською музикою, організація віртуальних екскурсій використовувати відеоматеріали з виступів українських виконавців, залучення учнів до створення власних медіапродуктів (відеокліпів, презентацій, подкастів) про українське мистецтво.

Ефективність патріотичного виховання на уроках музичного мистецтва залежить від комплексного використання різноманітних форм і методів роботи, музичного матеріалу. Важливість проблеми патріотичного виховання підростаючого покоління посилюється викликами воєнного часу, необхідністю консолідації українського суспільства навколо ідеї захисту Батьківщини, відстоювання національних інтересів. Музичний матеріал, який вивчається на уроках музичного мистецтва має забезпечувати цілеспрямоване формування патріотизму, використовуючи потенціал освітнього процесу. Ефективними формами патріотичного виховання на уроках музичного мистецтва є тематичні музичні бесіди, дискусії, диспути, присвячені історії

створення патріотичних пісень, їх ролі в житті народу. Доцільно проводити інтегровані уроки, на яких поєднується музика з поезією, живописом, хореографією, що дозволяє всебічно розкрити патріотичний зміст.

В умовах шкільного навчання музичне мистецтво сприяє не тільки розвитку творчих здібностей учнів, але й формуванню їхнього шанобливого ставлення до рідної пісні, землі, країни. Патріотичні пісні, що вивчаються і виконуються на уроках музичного мистецтва допомагають учнівській молоді усвідомити важливість національної музичної спадщини. Мистецтво патріотичного змісту є запорукою стійкості нації, оскільки воно не лише віддзеркалює біль і героїзм сьогодення, але й забезпечує психологічну консолідацію суспільства. Воно дає змогу кожній молодій людині відчути себе частиною великого спільного опору.

Результати експериментального дослідження переконливо доводять, що систематична та цілеспрямована робота на уроках музичного мистецтва з використанням українського музичного матеріалу патріотичного спрямування, активних форм навчання та сучасних педагогічних технологій здатна суттєво підвищити рівень патріотичної вихованості старшокласників. Це робить музичне мистецтво одним із найбільш ефективних засобів патріотичного виховання у сучасній школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановська І. Г. Стан сформованості художньо-творчої самореалізації підлітків в умовах діяльності ансамблю народної музики // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. Тернопіль, 2006. №5. С. 85-89.
2. Бенч О. Г. Хороспів українців // Український світ. 1993. № 1. С.13-15
3. Бех І. Д. Виховання особистості: в 2 кн. Кн.1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади : наук. вид. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
4. Біруля В. В. Формування у підлітків ціннісних орієнтацій засобами художньої літератури у позанавчальний час : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Херсон, 2005. 20 с.
5. Божок Т. В. Нові тенденції та чинники формування духовно-творчого потенціалу підлітків на уроках музичного мистецтва. Наукові записки ЦДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. 163. С. 160-166.
6. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психологічних наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна і вікова психологія». Київ, 2004. 42 с.
7. Бутенко В. Г. Формування у студентської молоді естетичного ставлення до дійсності та мистецтва на культурологічних засадах / Оновлення змісту та форми дошкільної і початкової освіти України : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Миколаїв, 2003. С. 20-25.
8. Водяна В. О. Духовне становлення особистості підлітка як педагогічна умова розвитку його творчої активності (в контексті реалізації культурно-мистецьких програм) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. Тернопіль, 2007. №10. С. 61-64.

9. Горбенко С. С. Історичний розвиток музичної освіти дітей шкільноговіку гуманістичної спрямованості // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: Збірник наукових праць, 2004. Вип. 1 (6). Київ : НПУ. 284 с. С. 263–269.
10. Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : навчально-методичний посібник. Рівне : Волинські обереги, 2007. 220 с.
11. Гарнійчук В. М. Сутність та основні компоненти патріотизму старших підлітків. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 3. С. 123–126.
12. Горбенко С. С. Історія гуманізації музичної освіти дітей шкільного віку : навч. посіб. за модульно-рейтинговою системою навчання. – вид. друге, доп. Житомир : В. Б. Котвицький, 2008. 416 с.
13. Гуменникова Т. Р. Музична освіта в сучасному світі: пріоритетність художньо-естетичного і патріотичного виховання учнівської молоді. Вісн. науки та освіти. Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія». 2024. № 12. С. 30.
14. Гуменникова Т. Р. Шкільна музична освіта в сучасному світі: пріоритетність патріотичного виховання та ціннісного ставлення до етнородинних традицій. Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». 2025. № 1. С. 47.
15. Доронюк В. Сливоцький М. Основи вокально-педагогічної творчості вчителя музики. Навчальний посібник для викладачів і студентів вищих навчальних закладів і вчителів музики шкіл різного типу. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. 306 с.
16. Демиденко В. В. Формування світоглядних уявлень підлітків засобами мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук :

- спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Луганськ, 2003. 23 с.
17. Дзюнькай Ч. Збагачення художньо-естетичного досвіду старшокласників засобами музичного мистецтва : дис. д-ра пед. наук. Ізмаїл : Ізмаїльський держ. гуманіт. ун-т, 2024.
 18. Долецька С. В. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2011. 20 с.
 19. Доля В. Є. Теоретико-пізнавальні і психологічні аспекти формування наукового світогляду. Київ : Знання, 1980. 48 с.
 20. Друкар А. І., Абрамович О. О. Особливості формування патріотизму засобами сучасної дитячої вистави. Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі. 2024. С. 40.
 21. Енциклопедія освіти [головн. ред. В. Г. Кремень : Академія пед. наук України]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
 22. Естетика : навч. посіб. [М. П. Колесніков, О. В. Колеснікова, В. О. Лозовий та ін. за ред. В. О. Лозового]. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 208 с.
 23. Естетичне виховання учнів засобами мистецтва : з досвіду роботи вчителів Київської обл. метод. рекомендації для вчителів образотворчого мист. загальноосвітніх начальних закладів В. А. Ружицький (уклад) ; управл. освіти і науки київ. облдержадміністрації київської обл. Біла Церква : КОІПОПК, 2005. 120 с.
 24. Жаровська О. П. Освітнє середовище педагогічного університету як чинник патріотичного виховання молоді. Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Вінниця, 26-27 листоп. 2014 р. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. С. 50–53.

25. Зелінський П., Збожимська Н. Репертуар шкільного хору як фактор музично-естетичного виховання учнів. Проблеми підготовки сучасного вчителя. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2012. № 6 (Ч. 2). С. 209–215.
26. Іваницький А. І. Український музичний фольклор: підручник для вищих учбових закладів. Вінниця: Нова Книга, 2004, 320 с.
27. Кабанець А. В. Національно–патріотичне виховання молодших школярів засобами музики. Національно-патріотичне виховання молодших школярів – пріоритетний напрям діяльності педагогів : навчально-методичний посібник. Черкаси, 2016. С. 24–27.
28. Келемен А. В., Шинкар І. П. Пріоритетні напрями патріотичного виховання студентів ЗВО. Наук. вісн. Мукачівського держ. ун-ту. Серія: Педагогіка та психологія. 2019. № 1. С. 70–73.
29. Кльоц А. В. Формування національної свідомості учнів засобами хорового мистецтва : магістерська робота / Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2019. 59 с.
30. Кондратенко Г. П. Формування у підлітків естетичного світосприйняття навколишнього середовища у процесі вивчення природничих дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2005. 20 с.
31. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. Міністерство освіти і науки України, 2022. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://vin-osvita.gov.ua/2022/06/kontseptsiya-natsionalno-patriotychnogo-vyhovannya-v-systemi-osvity-ukrayiny-do-2025-roku/>
32. Кульчицький В. Й. Теорія і практика патріотичного виховання в школах України (1945–2019 рр.) : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2020. 490 с.

- 33.Ляпунова В., Негрій І. Національна ідентичність та можливості її формування засобами мистецтва у дітей старшого дошкільного віку. *Наук. вісн. Мелітопольського держ. пед. ун-ту ім. Б. Хмельницького. Серія: Педагогіка.* 2023. Вип. 2(31). С. 61–69.
- 34.Максютов А. О. Патріотичне виховання: дефініції та зміст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія.* 2011. № 35. С. 132–136.
- 35.Матішак М., Круль Л. Народне мистецтво як засіб національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 7 від 29 червня 2023 року). 2023. С. 121–125.
- 36.Музичне мистецтво. 5-8 кл. : навч. програма для загальноосвітніх навч. закладів / упор. : Б. Фільц, І. Белова, Г. Букреева, М. Демчишин та ін. // *Мистецтво та освіта* 2005. № 1. С. 2-7.
- 37.Нагорна Д. Особливості патріотичного виховання молодших школярів на уроках музичного мистецтва. *Мистецтво та освіта в контексті європейського виміру : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. онлайн-конф. 02 лист. 2022 р. Вінниця : ВДПУ, 2022. С. 200–202. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-28.04.2023.61>*
- 38.Нагорна С. На розвиток багатьох галузей освіти, культури та мистецтва впливають сучасні технологічні процеси. *Мистецтво та освіта в історичному та національному вимірах.* 2020. Секція 1. С. 199.
- 39.[Національно-патріотичне виховання в Україні](#) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського ; [авт. вступ. ст.: Бех І. Д., Журба К.О. ; упоряд.: Страйгородська Л. І., Пономаренко Л. О., Тарнавська С. В. та ін. ; наук. ред. Березівська Л. Д. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. Київ : [б. в.], 2019. 368 с.
- 40.Організаційно-педагогічні умови та технології забезпечення єдності фізичного і військово-патріотичного виховання учнів закладів

- загальної середньої освіти : навчально-методичний посібник / Л. В. Канішевська та ін. ; за ред. Л. В. Канішевської. Івано-Франківськ : НАІР, 2025. 108 с.
- 41.Потапчук Т. В., Черсак О. М. Пісня як засіб патріотичного виховання здобувачів закладів вищої освіти. Південноукраїнські мистецькі студії. 2024. № 3. С. 40–45.
- 42.Потапчук Т. В. Формування морально-духовних цінностей старшокласників у хоровому колективі музичної школи : автореф. дис. на здотуття вченого звання канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання”. Київ, 2006. 20 с.
- 43.Рагозіна В. В. Військово-патріотичне виховання старшокласників засобами мистецтва: результати констатувального експерименту. Київ : Інститут проблем виховання НАПН України, 2024. 239 с. 24
- 44.Радчук Н. Українська народна пісня як засіб патріотичного та духовного виховання козачат-хортингістів. Теорія і методика хортингу. 2016. Вип. 5. С. 47–52.
- 45.Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання : навч.-метод. посібник О. Я. Ростовський. Київ : ІЗМН, 1997. 248 с.
- 46.Рудницька О. П. Педагогіка : загальна та мистецька : навч. посіб. Київ : ТОВ Інтерпроф, 2002. 269 с.
- 47.Слятїна І. Сучасні підходи до патріотичного виховання учнів підліткового віку. Педагогічні науки. 2020. Вип. 478.
- 48.Соколовський В. Виховання патріотизму в учнів підліткового віку в процесі позакласної та позашкільної роботи. Педагогічна освіта. 2017. С. 204.
- 49.Солонська А. Критерії, показники та рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 34(5). С. 217-222.
- 50.Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки. Затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 жовтня

2020 р. № 932-р. [Електронний ресурс] Режим доступу:
<https://ndvoic.gov.ua/strategiya-nacionalnopatriotichnogo-vihovannya-na-20202025-roki-13-21-20-29-03-2024/>

51. Сухина Л. М. Значення музичного фольклору в патріотичному вихованні учнів підліткового віку. Редакційна колегія. 2018. С. 136.
52. Сухомлинський В. О. Проблема виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра Вибрані твори : у 5 т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 1. 654 с.
53. Тупікова Г. А. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до патріотичного виховання школярів засобами українського музичного мистецтва. Педагогіка та психологія. 2016. Вип. 53. С. 148–155.
54. Тупікова Г. А. Реалізація моделі підготовки майбутніх учителів до патріотичного виховання школярів засобами українського музичного мистецтва. Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Педагогіка. 2016. № 1. С. 73–76.
55. Федоренко О. Діагностика національно-патріотичної вихованості учнів 5–6 класів загальноосвітніх шкіл. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2019. № 4. С. 156–169. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2019.200199>
56. Філімонова Т. Теоретичні основи патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. Соціальна робота та соціальна освіта. 2023. Вип. 2(11). С. 262–269.
57. Хао Д. Формування мистецького світогляду підлітків у процесі співацького навчання : дис. д-ра пед. наук. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2022.
58. Хропатий Д. О. Музичне мистецтво як засіб патріотичного виховання школярів. Рекомендовано Вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (НДУ ім. М. Гоголя), протокол № 4 від 26.11.2020 р. 2020. 74 с.

- 59.Цвіркун В. М. Формування світоглядних установок особи підліткового віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 «Філософія антропології, філософія культури». Київ, 2001. 20 с.
- 60.Червінська Н. Л. Пріоритетне значення предметів освітньої галузі «Мистецтво» в закладах загальної середньої освіти. Педагогічний пошук. 2018. № 1. С. 11–14.
- 61.Шип С. Музична форма від звуку до стилю: навч. посіб. Київ : Заповіт, 1998. 367 с.
- 62.Якимчук С. Н. Методика музичного виховання. Навчальний посібник для студ. муз.-пед. ф-тів, вищих та серед. навч. закл. мистецтв, вчителів музики навч. закл. різного типу. Рівненський держ. гуманітарний ун-т. Інститут мистецтв. Рівне, 2003. 160 с.
- 63.Fedorenko S., Voronina H., Zhurba K. School-family interaction in forming adolescents' national identity: the Ukrainian pedagogical experience. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala. 2020. № 12(4). P. 189–204.
- 64.Nakoryk M., Kotsiubynskyi V. Моральне виховання підлітків засобами музичного мистецтва. Редакційна колегія: Бровчак Л. С. 2018. С. 337.
- 65.Senovska N. L., Nestaiko I. M. Formation of patriotism as a theoretical and practical problem modern Ukrainian education. Spiritual and intellectual upbringing and teaching of youth in the XXI century. 2025. № 7. P. 170–176. URL: <https://doi.org/10.58962/2708-4809.siuty.2025.26>